

Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu

Dr. Fatih Yahya AYZ*

Atıf / ©- Ayaz, F. Y. (2007). Türk memlûkler döneminde Mısır halkının siyasî olaylara karşı tutumu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1), 45-94.

Özet- Memlûk toplumu, esas itibarıyla devlet idaresindeki önemli mevkileri elinde tutan hâkim askerî sınıfla, bunlardan etnik menşeye bakımdan farklı olan ve çeşitli sosyal tabakalara ayrılan halk kesiminden oluşmaktadır. Bu iki grup arasında, çok az sayıdaki istisnalar hariç tutulursa, geçişlilik bulunmuyordu. Daha doğru bir ifadeyle askerî aristokrasi, yönetimi kendi tekelinde tutuyor, halkın hiçbir şekilde bu alana girmesine müsaade etmiyordu. Dolayısıyla Memlûk toplumunu oluşturan bu iki grup arasında, askerî aristokrasinin koyduğu önemli bir mesafe vardı. Aradaki bu kopukluğa rağmen Memlûkler, kurdukları güçlü askerî sistem ve yerli halkı onların idaresine ısırdıran Haçlılar'la Moğollar'a karşı kazandıkları büyük zaferler sayesinde kendilerinden etnik, kültürel ve sosyal bakımdan farklı olan bu halkı iki buçuk asırdan fazla yönetmeyi başarmışlardır. Bu konuda yerel halkın içinden çıkan ulemanın aracı rolünden de istifade etmişlerdir. Memlûkler döneminin yaklaşık bir asırdan fazlasını oluşturan Türk Memlûkler dönemi, devletin kuruluşunda yaşanan sıkıntılı süreç, idarî teşkilatın oluşturulması ve hâkimiyetin yerleştirilmesi gibi önemli olayları barındırdığı için daha fazla dikkat çekmektedir. Askerî gücün zirvede olduğu, Moğollar ve Haçlılar'la yapılan mücadelelerde önemli başarıların elde edildiği Türk Memlûkler döneminde bu canlılığa yerel halkın verdiği tepkiler de bu bakımdan araştırılması gereken önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki, hem ülkemizde hem de yabancı memleketlerde Memlûkler'le ilgili yapılan çalışmalarda bu tür sosyal hadiselerle yönelik incelemeler oldukça azdır. Dolayısıyla bizim bu çalışmamız söz konusu alandaki eksikliği gidermeye yönelik gayretlerden birini teşkil edecektir. Biz bu çalışmamızda, öncelikle yerel halkın ilk tepkileri olarak nitelendirilebilecek bedevî Arap isyanlarını geniş bir şekilde inceleyeceğiz. Bunun ardından cülûs merasimleri, bazı savaşlar ve yöneticiler arasındaki çatışmalar gibi siyasî hadiseler karşısında Mısır toplumunun çoğunluğunu teşkil eden yerel halkın verdiği tepkileri belli başlı örneklerin ışığında ele alacağız. Memlûkler döneminde genel anlamda halkın idarecilere karşı tavrı daha geniş ve kapsamlı

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı. fyayaz@cu.edu.tr

bir araştırmanın konusu olduğundan, çalışmamızı halkın siyasî hadiselerle karşı tutumuyla sınırladık. Aynı şekilde sadece Türk Memlkler dönemini ve Mısır halkının tutumlarını ele almak suretiyle ikinci bir sınırlama daha koyduk.

Anahtar Kelimeler- Memlkler, Türk Memlkler, Mısır Halkı, Bedevî Araplar, İsyancılar, Tutum.

§§§

Giriş

Memlk toplumu, esas itibariyle devlet idaresindeki önemli mevkileri elinde tutan ve Türk Memlkler döneminde (648-784/1250-1382) ağırlığını Türkler'in oluşturduğu hâkim askerî sınıfla, bunlardan etnik menşe bakımından farklı olan ve çeşitli sosyal tabakalara ayrılan halk kesiminden müteşekkildir. İbn Haldn da (. 808/1406), Memlk toplumu için yaptığı sınıflandırmada bu tarz bir genelleme yapmakta ve Memlkler Devletinde (648-923/1250-1517) idare ile halkın etnik bakımdan birbirinden farklı olduğuna işaret etmektedir.¹

Diğer taraftan bu ikili yapıdan halk kesiminin oluşturduğu grubu çeşitli tabakalara ayıran daha ayrıntılı tasniflemeler de söz konusudur. Meselâ Makrızî (. 845/1441), Mısır toplumunu yedi tabakaya ayırmakta ve bunları devlet yöneticileri (askerî aristokrasi), zengin tüccarlar, arşı-pazar esnafı ve ücretlilerin dâhil olduğu orta halli ticaret sınıfı, çiftçiler, fukah ve öğrenciler, sanatkrlar ve meslek sahipleri, ihtiyaç sahipleri ve miskinler olarak sıralamaktadır.² Memlk araştırmacılarından Saıd A. Aşr, Makrızî'nin yaptığı bu tasnifin şümullü olmakla birlikte, ekonomik merkezli olduğunu ve bazı eksikleri bulunduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı, kendi yaptığı tasnifte Mısır toplumunu Memlkler, ulema, tüccarlar, şehirli sa-

¹ Bk. Abdurrahman b. Muhammed b. Haldn, *Kitâbü'l-İber ve divn'l-mbtede ve'l-haber fi eyymi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men sarahm min zevi's-sultni'ekber* (nşr. Halil şehhde), I-VIII, Beyrut 2001, I, 207. Krş. Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, London 1901, s. 252-253; Saıd Abdülfettah Aşr, *el-Müctemau'l-Mısri fi asri selfni'l-Memâlik*, Kahire 1992, s. 16.

² Takiyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrızî, *İğset'l-mme bi-keşfi'l-gumme* (nşr. M. Mustafa Ziyade-Cemalettin eş-şeyyl), Kahire 1957, s. 72-73.

natkârlar ve meslek sahipleri, ehl-i zimme, çiftçiler, Arap kabileleri ve yabancı azınlıklar olmak üzere sekiz tabaka olarak sıralamaktadır.³

Sonuç itibarıyla hangi tasnif esas alınıralsa alınsın, genel olarak Memlûkler dönemindeki Mısır toplumunun, idareye hâkim olan ve geliştirdikleri memlûk sistemi⁴ sayesinde askerî bir aristokrasi meydana getiren üst yönetici elit ve onların yönetimindeki çeşitli mesleklere ve refah seviyesine sahip yerel halktan müteşekkil iki ana gruptan oluştuğu görülmektedir. Bu iki ana grup arasında, çok az sayıdaki istisnalar hariç tutulursa, geçişlilik bulunmadığı da anlaşılmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle idareci sınıf olan askerî aristokrasi, yönetimi kendi tekelinde tutmakta, halkın hiçbir şekilde bu alana girmesine müsaade etmemektedir. Halk kesimi de yönetime karışmamakta, sadece, ziraat ve ticaret gibi işlerle meşgul olarak belirle-

³ *el-Müctemau'l-Mısırî*, s. 16. Âşûr, ayrıca, Makrîzî'nin çağdaşı olan ve Miladî XIV. asrın sonlarında Mısır'da yaşayan Emmanuel Piloti de Crete'nin yaptığı bir tasniften de bahsetmektedir (*el-Müctemau'l-Mısırî*, s. 15-16). Başka bir tasnif için ayrıca bk. Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı" *Türkler*, V (2002), s. 394.

⁴ Askerî amaçlı köle satın alarak bunları ordularda istihdam etme usulü önceden beri bilinmekle birlikte bunun sistemli bir hale gelmesi Abbâsîler'le (132-656 / 750-1258) başlamış, en mütakâmil şekline bizzat bu köle-askerlerin kurdukları Memlûkler Devletinde ulaşmıştır. Bu dönemdeki sisteme göre, ağırlıklı olarak Orta Asya ve Kafkasya'dan getirilen ve genellikle Türk kökenli Müslüman olmayan memlûkler, halkın geri kalanına nispetle imtiyazlı bir grup olan hoca lâkaplı köle tacirleri tarafından belirli merkezlerden alınmak suretiyle Mısır ve Suriye'ye ulaştırılıyordu. Buradaki köle pazarlarında bunların meziyetlilik, güç, uzun boy vb. özelliklere sahip olanları ve genellikle küçük yaşta bulunanları yüksek bedellerle satın alınarak Memlûkler Devletinde sultanların sarayı olarak kullanılan Kal'atülcebel'deki kışlalarda (tîbâk), dinî ve askerî eğitimden geçiriliyorlardı. Daha sonra yetişkinlik çağına gelince azat ediliyor ve aldıkları itâka denilen diplomalarla hem bunu belgeliyor hem de askerî sınıfa girmiş oluyorlardı. Bunun ardından, aralarındaki kabiliyetli memlûkler, emîrlik sınıfına geçiyor ve bundan sonra en üst askerî rütbe olan yüzler emîrliğine, hatta şartlar müsait olursa tahta dahi çıkabiliyorlardı. Bu devlette söz konusu rütbelere çıkabilmenin öncelikli şartı memlûk sisteminin içinde yer almaktı. Yani memlûk olmak bir ayrıcalık kabul ediliyordu. Böylece memlûk sisteminin oluşturduğu bir askerî aristokrasi vücuda getirilmişti. Ancak bu aristokrasi tek nesilli idi. Sultanlarınkiler de dâhil olmak üzere bu sistemin içinde yetişenlerin çocukları memlûk kabul edilmiyor ve bunlar "evlâdü'n-nâs" adıyla memlûklerden daha aşağı ve istisnalar dışında kırklar emîrliği rütbesini aşamayan bir askerî sınıf meydana getiriyorlardı. Bu nedenle mütemediyen yeni memlûk alımına gidilmek suretiyle sistemin devam etmesi sağlanıyordu. Memlûk sistemiyle ilgili daha geniş bilgi için bk. David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" (çev. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*. IV (1989), s. 211-247; Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", *Türkler*, V, 320-336; a.m.f., "Memlûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX (2004), s. 87-90.

nen vergileri ödemektedir. Bu kesimden bazıları divanî, adlî ve dinî birtakım görevlerde istihdam edilmekteyse de söz konusu vazifelerin yönetimde pek fazla etkinliği bulunmamaktadır.⁵ Nitekim erbâbü's-süyûf (ümera-komutanlar), erbâbü'l-aklâm (divan görevlileri) ve zevî'l-ilm (adlî ve dinî görevliler) olmak üzere üç kategoride tasnif edilen Memlük idarî yapısı⁶ içerisinde, askerî sınıfın yüzler emîri (emîrü mie) veya "binbaşı" (mukaddemü elf)⁷ denilen önde gelenlerinin oluşturduğu büyük ümera, yönetimdeki önemli mevkilerin kontrolünü elinde tuttuğu gibi, yerel halktan seçilen sivil bürokratların yürüttüğü divanî, adlî ve dinî görevlerde de nüfuz sahibi idi.⁸ Dolayısıyla idarî sistemin önemli mevkileri yerel halktan kimselere kapa-
lıydı.

⁵ Bk. Lane-Poole, *A History of Egypt*, s. 252-253; Eliyahu Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, London 1976, s. 282 vd.; Kazım Yaşar Koprman, "Memlükler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII (1992), s. 28, 29; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlükler*, VII, İstanbul 1991, s. 379, 381.

⁶ Bk. Şihabeddin Ahmed b. Yahya b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr fi memâlikü'l-emsâr: Memâlikü Mısır ve'l-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Yemen* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1985, s. 55-63; Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâti'l-inşâ*, I-XV, Kahire 1910-1920, IV, 16-39; Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire, ts., II, 93-95; Abdülmun'im Macid, *Nüzumu devleti selâtîni'l- Memâlik ve rûsûmühüm fi Mısır*, I-II, Kahire 1979-1967, I, 42-148.

⁷ Ümerâü'l-mîin" veya "mukaddemü'l-ülûf" olarak da tabir olunan bu emîrler, bahsedildiği gibi Memlük ordusundaki en üst rütbeyi hâiz grup idi. Harp dışındaki zamanlarda bunların emirleri altında her türlü ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü oldukları en az yüz süvari bulunur, savaş sırasında ise ecnâdü'l-halka denilen iktâlî askerlerden bin kişiye komuta ederlerdi. Bu nedenle onlara "emîrü mie ve mukaddemü elf" unvanları verilirdi. Rütbece onların ardından "ümerâü tablhâne" (bando emirleri veya kırk başılar) denilen grup gelirdi. Tabilhâne emîrlerinin komutaları altında, bazılarıninkî yetmişe ulaşmakla birlikte genellikle kırk memlük bulunurdu. Daha sonra ise emirleri altında on-yirmi arası memlük bulunan "ümerâü işrinât" veya "aşerât" (yirmiler emirleri), on memlük bulunan "ümerâü 'aşere" (on başılar, onlar emirleri) ve beş memlük idare eden "ümerâü hamsevât" (beşler emirleri) geliyordu. Rütbelele alâkalı daha geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 27, 28; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 14-15; Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, I-II, Beyrut, ts., II, 215-216; Garsüddin Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik* (nşr. Paul Ravaisse), Paris 1894, s. 113; Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army -II", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, XV (1953), s. 467-471.

⁸ Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 294, 295, 324; Yiğit, *Memlükler*, s. 179, 381.

Diğer taraftan devlet idaresinin önemli mevkilerini yerel halka veya sivilere kapatmış bulunan askerî aristokrasi aynı zamanda kendilerinin halkla olan ilişkilerini de sınırlamış, mensubu buldukları memlûk grubunun yerel halkla temasına da mani olmuştur. Nitekim askerî tabaka kendine has özel toplantılar tertip ediyor ve halkın arasına girmiyordu. Giyim-kuşamları da sivil idareciler ve halktan farklıydı.⁹ Hatta yerli halkla karışmamak için evlenecekleri kadınları tüccarların getirdikleri kendi cinslerinden olan esir kızlardan seçiyorlardı.¹⁰ Nitekim Makrîzî, Çerkez Memlûkler döneminin (784-923/1382-1517) ilk sultanı el-Melikü'z-Zahir Berkuk'un (birinci saltanatı 784-791/1382-1389, ikinci saltanatı 792-801/1390-1399) ikinci saltanatından itibaren bu son iki usul konusunda müsamahakâr davranmasının memlûk sistemini bozmaya başladığını ifade etmektedir.¹¹

Askerî aristokrasinin de içinden çıktığı bu memlûk sisteminin, yerel halkla karışarak bozulmaması için alınan tedbirlerden biri de satın alınan yeni memlûklere, ırkî menşeleri ne olursa olsun Türk ismi verilmesidir. Farklı bir etnik menşeden gelmelerine ve Türk kökenli olanlara karşı düşmanca davranmalarına rağmen Çerkez Memlûkler de, kendi hâkimiyetleri döneminde bu uygulamayı değiştirmemişlerdir. Zira bu, memlûklerin toplumun geri kalanından yani yerel halktan ayrılmasını temin etmekte ve özgün kimliklerini muhafaza etmelerini sağlamaktadır. Ayrıca bu uygulamaya paralel olarak onların kullandıkları dil de Türkçe'dir.¹²

Şüphesiz, Memlûkler'in kendilerine yabancı ve böylesine farklı oldukları bir halkın yaşadığı coğrafyada devlet kurmaları ve hükümlerini ilan etmeleri kolay olmamıştır. Ancak bu noktada bazı şartların onların lehine gelişmesi, hâkimiyetlerini yerleştirmelerine yardımcı olduğu gibi güçlü bir devlet yapısı tesis etmelerine de imkân tanımıştır. Onların lehine gelişen şartların başında, kendi devletlerini kurmaya giden yolun da başlangıcı kabul edilen ve Fransa Kralı IX. Louis'nin liderliğinde Kudüs'ü geri almak amacıyla Eyyûbîler'e (567-866/1171-1462) karşı yapılan yedinci Haçlı seferi sırasında 647 (1250) senesinde vuku bulan

⁹ Keleş, "Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı", s. 395.

¹⁰ Saîd A. Âşûr, *el-Müctemau'l-Mısırî*, s. 28; William Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt*, Amsterdam 1968, s. 225, 227; Kopruman, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", s. 29.

¹¹ Makrîzî, *el-Hitat*, II, 214.

¹² Ayalon, "Names, Titles and 'nisbas' of the Mamlûks", *The Mamlûk Military Society, Collected Studies*, (1979), s. 194 vd.; Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", s. 329, 330; a.mlf., "Memlûk", s. 89.

Mansura Savaşı'nda¹³ gösterdikleri üstün başarılar gelmektedir. Nitekim bu savaş sayesinde Memlük Devletini kuran Bahrî Memlük grubunun¹⁴ şöhreti her tarafa yayılmıştır.¹⁵ Bu savaşta kahramanlıkları Memlük Devletinin ortaya çıkışının ilk belirtisi kabul edilmiştir.¹⁶ Ancak onları İslâm âleminin gözünde yücelten ve hâkimiyetlerini sağlamlaştıran asıl olay, 658 (1260) senesinde Moğollar'la yapılan Aynicâlût Savaşı'nda¹⁷ elde ettikleri parlak zafer olmuştur. Nitekim Aynicâlût Savaşı'nı değerlendiren araştırmacıların büyük çoğunluğu bu savaşın en önemli sonuçları arasında, daha önce Memlükler'e Eyyübîler'den saltanatı gasp eden zorba köleler olarak bakan yerli halkın söz konusu zaferin ardından onlara karşı saygı

¹³ Bu savaşla ilgili geniş bilgi için bk. Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV (1996), s. 541; Yiğit, *Memlükler*, s. 17; Koprman, "Mısır Memlükleri (1250-1517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI (1992), s. 439; Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages the Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Illinois 1986, s. 20-21.

¹⁴ Bahrî Memlükler (el-Memâlikü'l-Bahriyye), Eyyübîler'in Mısır'daki son hükümdarlarından el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüb (637-647 / 1240-1249) tarafından teşkil edilen, gerek bu sultanın kardeşiyle yaptığı iktidar mücadelesinde, gerekse iktidardaki hâkimiyetini sağlamlaştırmasında önemli rol oynayan ve çoğunluğunu Kıpçak ve Hârizmliler'in oluşturduğu Türk memlük grubudur. Bu grup, Necmeddin Eyyüb'un onları Nil kıyısında bulunan Ravza adasındaki kaleye yerleşmesi nedeniyle Nil'e (Bahrü'n-Nil) nispetle Bahrî Memlükler olarak isimlendirilmiştir. Eyyübîler'in yıkılarak Memlük Devletinin kurulmasını da sağlayan bu grup, daha sonra bazı sıkıntılara maruz kalmakla birlikte uzun süre devletin mukadderatında söz sahibi olmayı başarmıştır. Bahrî Memlükler hakkında daha geniş bilgi için bk. David Ayalon, "Memlüklü Ordusunda Bahriye Alayı" (çev. Ali Aktan), *Türk Kültürü*, XXVIII / 326 (1990), s. 350-354; a.mlf., "al-Bahriyya", *The Encyclopaedia of Islam New Edition (EI²)*, I (1954), s. 944-945; Koprman, "Bahriyye", *DİA*, IV (1991), s. 512.

¹⁵ Makrîzî, *el-Hitât*, II, 237; Yiğit, *Memlükler*, s. 17. Ayrıca bk. Adil Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, Dımaşk, ts., s. 6.

¹⁶ Kasım Abduh Kasım, *Dirâsât fi Târîhi Mısır'l-ictimâi*, Kahire 1983, s. 12.

¹⁷ Memlükler'le Moğollar arasında vuku bulan, tarihin akışını değiştirecek ölçüde önemli sonuçlara yol açtığı, İslâm dünyasının doğusunu ve hatta Avrupa'yı Moğol istilası tehdidinden kurtardığı belirtilen ve Memlük Devletinin Suriye üzerindeki hâkimiyetini sağlayan bu savaşla ilgili geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özyayın, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, IV (1991), s. 275-276; Fayed H. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyasiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Muğûl fi'd-Devleti'l-Memlükiyyeti'l-ülâ*, Kahire 1976, s. 51-59; Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, V, 127-133; John M. Smith, Jr., " 'Ayn Jâlût: Mamlük Success or Mongol Failure? ", *Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS)*, ILIV / 2 (1984), s. 307-328.

ve güveninin artmasını göstermektedirler.¹⁸ Dolayısıyla bahsedilen iki savaş, özellikle de Aynicâlût Savaşı sırasındaki kahramanlıkları Memlûkler'in kurdukları devletin temellerini sağlamlaştıran ve gerek Mısır ve Suriye'deki yerel halkın gözünde gerekse İslâm âlemi nezdinde siyasî meşruiyetlerini sağlayan unsurların başında gelmektedir.

Diğer yandan, Memlûkler'in hâkimiyetlerini kabul ettirme ve yerleştirmeleri konusunda, söz konusu savaşlarda kazanılan zaferlerin sağladığı prestijin yanı sıra Mısır toplumunun seçkin sınıflarından birini oluşturan ulemanın oynadığı aracı rol de büyük önem taşımaktadır. Nitekim divanî, adlî ve dinî birtakım görevleri de yürüten ulemanın, yerel halkın geri kalanlarına nispetle devlet idaresine daha fazla yakın olmaları hasebiyle, hâkim grup Memlûkler'le halk arasında köprü vazifesi görerek önemli bir sosyal işlev üstlendikleri ifade edilmektedir.¹⁹ Şüphesiz Memlûkler'in ulemaya gösterdikleri teveccühün asıl nedeni, onların taşıdıkları dinî kimlikleri nedeniyle halk tarafından sevilip sayılmalarıdır. Saîd A. Âşûr, halkın ulemaya karşı çok saygılı davrandığını, onlar için "zamanın fakîhi", "asrın âlimi" vb. övgü dolu sıfatlar kullandığını ifade etmek suretiyle bu duruma işaret etmektedir.²⁰ Dolayısıyla Memlûkler'in bu tür vasıfları taşıyan kimselerin itibarını kullanarak dinî bir meşruiyet kazanma ve böylece siyasî hâkimiyetlerini yerleştirme yolunu kullandıkları anlaşılmaktadır. el-Melikü'z-Zahir Baybars'ın

¹⁸ Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 23; Fayed H. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyasiyye*, s. 55-56; Muhammed S. Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fi Mısır ve Bilâdi's-Şâm (648-923 / 1250-1517)*, Beyrut 1999, s. 81-82; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 29; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s. 455; Özbek, "Ayn Calud", s. 131. Kasım Abduh Kasım, Memlûkler'in Aynicâlût, Mansura gibi savaşlardaki kahramanlıklarına rağmen yerel halkın onların köle oldukları ve saltanata lââyik olmadıkları şeklindeki kanaatlerini değiştiremediğini ileri sürmekte ve buna bedevî Araplar'ın söz konusu gerekçeyle isyan çıkarmalarını delil olarak göstermektedir (*Dirâsât*, s. 13).

¹⁹ Yiğit, *Memlûkler*, s. 382; a.mlf., "Memlûkler", *DİA*, XXIX (2004), s. 96; Koprman, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", s. 29-30; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 141; Kasım Abduh Kasım, *Dirâsât*, s. 24; Keleş, "Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı", s. 396. Bu görüşün aksine, özellikle Çerkez Memlûkler döneminde, halkın ulemaya karşı tepkili davranmaya başladığı hatta bu tutumunu "Arab'ın adaleti yerine Türk'ün adaletsizliğini" tercih edecek kadar ileri götürdüğü de ileri sürülmektedir. Bk. Ulrich Haarmann "Rather the Injustice of the Turks Than the Righteousness of the Arabs-Changing 'Ulamâ' Attitudes Towards Mamluk Rule in the Late Fifteenth Century", *Studia Islamica*, LIVIII (1988), s. 71.

²⁰ *el-Müctemau'l-Mısırî*, s. 37. Âşûr'un görüşlerine paralel olarak, ulemanın toplum üzerindeki etkinliği konusunda Ira Lapidus'un değerlendirmeleri için bk. Ira Lapidus, *Müdü'nü İslâmiyye fi ahdi'l-Memâlik* (Arap. çev. Ali Mazi), Beyrut 1987, s. 181-194.

(658-676/1260-1277) Abbâsî hilâfetine Mısır'da yeniden tesis etmesinin asıl nedeni olarak da bu durum gösterilmektedir.²¹

Memlûkler'in hâkimiyetlerini yerleştirme hususunda rol oynayan bir başka faktör olarak Mısır halkının zayıf ve itaatkâr yapısı da gösterilmektedir.²² Gerçekten de, daha sonra ele alınacağı gibi kırsal bölgelerde yaşayan bedevî Araplar'ın netice vermeyen isyanları hariç tutulursa, Türk Memlûkler döneminde yerel halkın iktidarı ele geçirmeye yönelik ciddi bir teşebbüsüne rastlanmamaktadır. Ancak bundan, bu çalışmanın daha sonraki kısımlarında ele alınacağı gibi, halkın siyasî ve idarî konulara tamamen ilgisiz kaldığı gibi bir sonuca da varılmamalıdır.

Sonuç itibarıyla, Memlûkler kurdukları güçlü askerî sistem sayesinde yabancı oldukları bir coğrafyada kendilerinden birçok bakımdan farklı olan yerel halkı iki buçuk asırdan fazla yönetebilmeyi başarmışlardır. Bu konuda askerî güç ve başarılarının yanı sıra yerel halkın içinden çıkan ulemanın nüfuzundan da istifade etmişlerdir. Bu devletin hükümler olduğu uzun sürenin yaklaşık bir asırdan fazlasını oluşturan Türk Memlûkler dönemi, devletin kuruluşunda yaşanan sıkıntılı süreç, idarî teşkilatın oluşturulması ve hâkimiyetin yerleştirilmesi gibi önemli olayları barındırdığı için daha fazla dikkat çekmektedir. Askerî gücün zirvede olduğu, Moğollar ve Haçlılar'la yapılan mücadelelerde önemli başarıların elde edildiği Türk Memlûkler döneminde bu canlılığa yerel halkın verdiği tepkiler de bu bakımdan araştırılması gereken önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki, hem ülkemizde hem de yabancı memleketlerde Memlûkler'le ilgili yapılan çalışmalarda bu tür sosyal hadiselerle yönelik incelemeler oldukça azdır. Dolayısıyla bizim bu çalışmamız söz konusu alandaki eksikliği gidermeye yönelik gayretlerden birini teşkil edecektir.

Biz bu çalışmamızda, Memlûkler dönemindeki Mısır toplumunun yapısını ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız giriş kısmının ardından, öncelikle yerel halkın ilk tepkileri olarak nitelendirilebilecek bedevî Arap isyanlarını geniş bir şekilde inceleyeceğiz. Bunun ardından cülûs merasimleri, bazı savaşlar ve yöneticiler arasındaki çatışmalar gibi siyasî

²¹ Saîd A. Âşûr, *el-Müctemau'l-Mısri*, s. 35; Peter Thorau, *The Lion of Egypt Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* (İng. çev. P. M. Holt), London, New York 1992, s. 113; Yiğit, *Memlûkler*, s. 159; Muir, *The Mameluke*, s. 14-15.

²² Muir, *The Mameluke*, s. 4.

hadiseler karşısında Mısır toplumunun çoğunluğunu teşkil eden yerel halkın verdiği tepkileri belli başlı örneklerin ışığında ele alacağız. Memlûkler döneminde genel anlamda halkın idarecilere karşı tavrı daha geniş ve kapsamlı bir araştırmanın konusu olduğundan, çalışmamızı halkın siyasî hadiselerle karşı tutumuyla sınırladık. Aynı şekilde sadece Türk Memlûkler dönemini ve Mısır halkının tutumlarını ele almak suretiyle ikinci bir sınırlama daha koyduk.

Kırsal Bölgelerde Yaşayan Mısır Halkının Memlûk İdaresine Karşı Tutumu: Bedevî Araplar'ın İsyanları

Bahrî (Türk) Memlûkler'in Mısır'daki Eyyûbîler'in son hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam Turanşah'ı (647-648/1250) öldürmelerinin ardından buradaki Eyyûbî hâkimiyeti sona ermiş ve Memlûkler Mısır idaresinde birinci derecede söz sahibi olmuşlardı.²³ İdareye hâkim olan Bahrî Memlûk emîrleri, kendilerini yetiştiren el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb'un dul hanımı ve Makrîzî'nin Memlûkler Devletinin ilk hükümdarı olarak kabul ettiği²⁴ Türk kökenli Şecerüddür'ü²⁵ devletin başına geçirdiler. Şecerüddür'ün Haçlılar meselesini halletmek, bazı vergileri kaldırmak bir kısmını da hafifletmek gibi olumlu icraatları, halk ve Memlûkler'i memnun etmişse de, bir kadının hükümdarlığı buna alışık olmayan Müslüman kamuoyunda hoş karşılanmadı. Nitekim bir yandan Bağdat'taki son Abbâsî halifesi Musta'sım Billâh'ın (640-656/1242-1258) devleti bir kadının yönetmesi nedeniyle devlet ricaline yönelik kınayıcı sözleri, bir yandan da Mısır'daki iktidarın kendi ailelerinin elinden çıktığını gören civardaki Eyyûbî meliklerinin aleyhteki faaliyetleri sonucunda yaklaşık 80 gün kadar fiilen saltanat süren Şecerüddür, ümeranın da isteği üzerine bu sırada atabek²⁶ olan Aybek et-Türkmânî ile evle-

²³ Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXV (1971), s. 6-7.

²⁴ Bk. Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr), I-XII, Kahire 1956-1973, I / 2, 361, a.mlf., *el-Hitâ*, II, 237.

²⁵ Şecerüddür'ün (ö. 655 / 1257) hayatı hakkında bk. Ebû Şâme Şihabeddin Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'-ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn* (nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî), Beyrut 1974, s. 196; Kutbüddin Ebü'l-Feth Musa b. Muhammed el-Yüninî, *Zeylü Mir'âti'z-zamân*, I-IV, Haydarâbâd 1954-1961, I, 61-62; Süyûtî, *el-Müstazraf min ahbâri'l-cevârî* (nşr. Selahaddin el-Müneccid), Beyrut 1976, s. 35-36.

²⁶ Memlûkler Devleti teşkilatında saltanat naipliğinden sonraki en büyük askerî görev, "atabeklik" vazifesidir. Bu vazifeyi yürüten emîre "atabekü'l-asâkir" veya "atabek" unvanı verilmekteydi. Mı-

nerek tahtı ona devretti. Böylece tarihçilerin çoğunun Memlûkler Devletinin ilk sultanı kabul ettikleri el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek et-Türkmânî (648-655/1250-1257) devletin başına geçmiş oldu.²⁷

Aybek et-Türkmânî'nin tahta çıkması dışta ve içte birtakım tepkilere neden olmuştur. Önce Mısır'da kendi ailelerinden olmayan birinin tahta çıkmasından rahatsızlık duyan Suriye'deki Eyyûbî melikleri harekete geçmiş, bu hareket iki taraf arasında savaş çıkmasına neden olmuştur. Bu savaşı kazanan ve sonrasındaki gelişmelerde de Mısır'daki hâkimiyetini tescil ettiren ve sağlamlaştıran Sultan Aybek et-Türkmânî, daha sonra başlangıçta kendisinin tahta çıkmasını onaylayan Bahrî Memlûk grubuyla anlaşmazlığa düşmüş, bu meseleyi de onların liderlerini öldürtmek suretiyle kanlı bir şekilde halletmiştir.²⁸ Ancak konumuzu ilgilendiren yönünden bakıldığında, söz konusu geçiş sürecinde yaşanan iç tepkiler arasında yer alan ve daha Aybek et-Türkmânî'nin tahta çıkmasıyla patlak veren bedevî Araplar'ın²⁹ isyanları özellikle dikkat çekmektedir.

Aybek et-Türkmânî'nin tahta çıkmasının ardından, başka bir ifadeyle Memlûkler'in resmen kendi devletlerini kurmasıyla birlikte başlayan bu isyanların temelinde yatan asıl neden, bedevî Araplar'ın Memlûkler'i, tahtı Eyyûbî hanedanından gasp yoluyla alan zorbalara

sır'daki ordunun komutanı sıfatını taşımaktan başka üstlendiği herhangi bir icraî vazife bulunmayan ve yüzler emîrlerinden olan atabekler için bu unvan mevkilerini yüceltmek amacıyla kullanılıyordu. Ancak Türk Memlûkler döneminin güçlü emîrlerinden Şeyhû'nun (ö. 758 / 1357) bu görev ve tayininden itibaren atabekler hem "el-emîrû'l-kebir" diye isimlendirilmeye başladılar, hem de icraî vazife sahibi görevliler haline geldiler. Ayrıca Dimaşk ve Halep'te de birer atabekü'l-asâkir bulunurdu. Bu görevle ilgili daha geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 18; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 112-113; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 352-353; Ayalon, "Studies...-III", *BSOAS*, XVI (1954), s. 58-59.

²⁷ Yiğit, *Memlûkler*, s. 19-20; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s. 441-443.

²⁸ Söz konusu dış ve iç tepkilerle ilgili geniş bilgi için bk. Yiğit, *Memlûkler*, s. 23-26; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", s. 444-448; Saïd A. Âşûr, *el-Asru'l-Memâlikî fî Mısır ve Ş-Şâm*, Kahire 1976, s. 15-21.

²⁹ Bedevî Arap kabileleri, Mısır'ın özellikle el-Vechülküblî (Saïd veya Yukarı Mısır) ve el-Vechülbahrî (Kahire'nin Akdeniz tarafında kalan kuzey kısmı) denilen bölgelerinde kırsal alanda yaşıyorlardı. Bir kısmı yerleşik hayata geçmiş olmakla birlikte, ekseriyeti hayvancılıkla geçiniyordu. Bu kabilelerin isimleri ve yerleşim yerleriyle ilgili daha geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-mustalahî's-şerîf* (nşr. Muhammed H. Şemseddin), Beyrut 1988, s. 107 vd.; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 67-72; Keleş, "Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı", s. 397; Ashtor, *A Social and Economic History*, s. 286.

olarak görmeleri idi.³⁰ Nitekim onlar, Memlûkler'in köle olduklarını, kendilerinin ise o zamana kadar Eyyûbîler'e yeterince hizmet ettiklerini ve memleketin asıl sahibi olarak saltanata daha lâyıık bulduklarını söylüyorlardı.³¹ Nüveyrî (ö. 733/1333), onların isyan etmeleri ve çeşitli bölgelerde çapulculuk yapmalarına neden olarak, bu süreç içerisinde önce Haçlılar'la uğraşılması, daha sonra el-Melikü'l-Muazzam Turanşah'ın öldürülmesi ve yeni bir dönemin başlamasına yönelik dış tepkilerin giderilmesi için girişilen teşebbüsler sebebiyle devletin bedevî Araplar'ı başıboş bırakmasını göstermektedir.³²

Diğer taraftan Memlûk araştırmacılarından Muhammed S. Takkûş, bu isyanın nedenleri arasında iktisadî etkenlere de işaret etmektedir. Araştırmacı, Memlûkler'in ziraî mahsullerin fiyatlarıyla oynamaları nedeniyle tarımda büyük sıkıntılar meydana geldiğini, bunun sonucunda bedevî Araplar'ın çoğunun köyleri bırakarak şehirlere yerleştiklerini ve buralardaki iç olaylara karışmaya başladıklarını ileri sürmektedir. Takkûş, Makrîzî'yi kastederek, bazı tarihçilerin Memlûkler'in bozgunculuk yapmak ve vergileri artırmak hususunda çok ileri gittiklerini belirterek onların idaresi altında olmaktansa Haçlılar'ın yönetimi altında kalmayı tercih edecek duruma geldiğini ifade etmektedir.³³ Oysa Makrîzî'nin bahsettiği karışıklıklar, yönetimden bağımsız olarak hareket eden bazı Bahrî Memlûkler'in Kahire'de yaptıkları, adam öldürme, gasp gibi zararlı faaliyetlerdir.³⁴ Tarihçi söz konusu olayları bedevî Araplar'a karşı yapılan hareketler olarak değil, şehirde yaşayan yerli halka karşı yapılan zulümler olarak anlatmaktadır. Ayrıca ele aldığımız ilk bedevî Arap isyanını en detaylı şekilde anlatan tarihçi olan Makrîzî, daha önce de bahsedildiği gibi, bu isyanın nedeni olarak açıkça Araplar'ın kölelikten gelen Memlûkler'in hâkimiyetini kabullenememelerini göstermekte, buna ekonomik herhangi

³⁰ Ashtor, *A Social and Economic History*, s. 286.

³¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 2, 386; Saïd A. Âşûr, *el-Asru'l-Memâlîkî*, s. 18; a.mlf., *el-Müctemau'l-Mısrî*, s. 60-61; Kasım Abduh Kasım, *Dirâsât*, s. 13.

³² *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, I-XVIII, Kahire, ts., XIX-XXVII (nşr. M. Ebü'l-Fazl-Ali M. el-Bicâvî-Hüseyn Nassâr v.dğr.), Kahire 1975-1985, XXIX (nşr. M. Ziyaeddin er-Reyyis-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1992, XXX (nşr. Muhammed A. Şaîre-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1990, XXXI (nşr. el-Bâz el-Arîni-Abdülaziz el-Ehvânî), Kahire 1992, XXXII (nşr. Fehim M. Şeltût-Abdülaziz el-Ehvânî-Saïd A. Âşûr), Kahire 1998, XXXIII (nşr. Mustafa Hicâzî- M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1997, XXIX, 427.

³³ *Târîhu'l-Memâlîk*, s. 46.

³⁴ Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 2, 380.

bir gerekçe de sunmamaktadır. Hatta isyanın çıktığı sıralarda bedevî Araplar'ın refah ve zenginlik içinde bulduklarını da belirtmektedir.³⁵ Yine, daha önce bahsedildiği gibi, iktidara hâkim olan Memlûkler Şecerüddür'ü sultan olarak seçmişler, o da kendisini ve yeni idareyi benimsemeleri için halkın hoşuna gidecek vergi indirimleri gibi icraatlar gerçekleştirmiştir. Yani Takkûş'un iddia ettiği gibi bu ilk yıllarda vergilerin aşırı olması gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla Takkûş'un ileri sürdüğü ekonomik neden, en azından bu ilk isyan için geçerli olmamalıdır. Kanaatimizce araştırmacı daha sonraları gerçekleşen bazı uygulamaları bu ilk isyanın nedenleri arasına katmış gözükmektedir. Sonuç itibarıyla çeşitli bölgelerde yaşayan bedevî Araplar'ın çıkardıkları ilk isyanın, Makrîzî'nin de işaret ettiği gibi millî bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu ilk isyan, 651 (1253) senesinde, çeşitli yerlerde yaşayan bedevî Araplar'ın Saîd bölgesinde (Yukarı Mısır) Hz. Ali soyundan gelen eş-Şerîf Hısnüddin (b.) Sa'leb önderliğinde birleşmesiyle başladı. İsyancılar yıllık vergilerini ödemedikleri gibi, kara ve deniz yollarını keserek yolcuları ve tüccarları engellemeye başladılar. Bunlarla da yetinmeyip, Dımaşk'taki Eyyûbî melikini Mısır'a gelerek burayı ele geçirmeye teşvik ettiler. Hadisenin büyümesi üzerine Sultan Aybek et-Türkmânî sayıları on iki bini aşan isyancılara karşı, Emîr Farisüddin Aktay el-Camedâr es-Salihî³⁶ ve bir başka emîrin komutasında altı bin süvariden müteşekkil bir ordu gönderdi. Bu ordu, meydana gelen savaşta isyancıları büyük bir bozguna uğrattı. Daha sonra aynı ordu gerçekleştirdiği ani bir baskınla başka bölgelerde toplanan bedevî Araplar'ı da dağıttı. Erkeklerin çoğu katledildi, kadınlar ve çocuklar da esir alındı. Bu sırada başka bir çıkış yolu bulunmadığını anlayan Hısnüddin b. Sa'leb, Sultan Aybek et-Türkmânî'den aman diledi. İsteğinin kabul görmesi ve teslim olması halinde kendisine ve yakınlarına iktâlar tahsis edileceğinin vaat edilmesi üzerine beraberindeki ordusuyla teslim oldu. Ancak verilen sözler tutulmadığı gibi kendisi İskenderiye'de hapsedildi, beraberindekile-

³⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 2, 386-387.

³⁶ Emîr Farisüddin Aktay el-Camedâr es-Salihî et-Türki (ö. 652 / 1254), el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb'un memlûklerinden ve önde gelen emirlerdendi. Memlûkler Devletinin kurulmasından sonra Bahrî Memlûk grubunun liderliğini yaptı. Hayatı hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIX, 429-432; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: sene 651-700* (nşr. Ömer A. Tedmürî), Beyrut 1999-2000, sene 651-660, s. 118-120; Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* (nşr. Helmut Ritter v.dğr.), I-, Wiesbaden 1962-, IX, 317-318.

rin tamamı da asılarak idam edildi. Bunların ardından Araplar'dan alınan vergiler artırıldı, onlara karşı yapılan muamele sertleştirildi. Bütün bu yapılanlar, bedevî Arapları uzun süre zor ve meşakkatli bir hayata mahkûm etti ve onların etkinliklerinin kırılmasına da neden oldu.³⁷ Ne var ki, söz konusu isyan sırasında bedevî Araplar'a karşı yapılan sert ve acımasız muamele, onları Memlûkler Devletinin yıkılışına kadar devam edecek uzun süreç içerisinde mütemadiyen isyan eden, yol kesen, köylere saldırıp katliam ve yağma yapan bir istikrarsızlık unsuru haline getirdi.³⁸

Bu isyanın ardından kısa bir süre sonra 653 (1255) senesinde, yine aynı bölgede bir başka ayaklanma daha çıktı. Ancak bu defa ayaklanmayı bedevî Araplar değil, daha önceki isyan sırasında onlara karşı gönderilen Memlûk ordusunda bulunan ve bölgede asayişin temin etmek için bırakılan Emîr İzzeddin Aybek el-Efrem³⁹ başlattı, bölge valisi, Hısnüddin b. Sa'leb ve taraftarlarının onu desteklemesiyle olaylar yayıldı. Aybek el-Efrem ve Hısnüddin b. Sa'leb önderliğindeki bedevî Araplar, bölgenin gelirlerine ve vergilere el koydukları gibi, burada yağma hareketlerine de giriştiler. Bunun üzerine Sultan Aybek et-Türkmânî, Vezir Şerefüddin el-Faizî'yi⁴⁰ bir miktar askerle isyanı bastırmak için Sa'id'e gönderdi. İsyanı bastırmaya muvaffak olan Vezir Faizî, Hısnüddin b. Sa'leb'i yakalamayı da başardı. Bu isyan neticesinde bir kez daha ele geçirilmiş bulunan Hısnüddin b. Sa'leb, hapsedilmek üzere yine İskenderiye'ye

³⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 2, 386-388. Krş. Ebül-Fazl Muhyiddin Abdullah b. Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîretî'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1976, s. 51; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIX, 427-429, 439.

³⁸ Sa'id A. Âşûr, *el-Müctemau'l-Mısri*, s. 61.

³⁹ İzzeddin Aybek el-Efrem (ö. 695 / 1296), uzun süre candâr emîrliği görevini yürüten önde gelen emîrlere aittir. Hayatı hakkında bk. Fazlullah b. Ebî'l-Fahr es-Sukâî, *Tâli Kitâbi Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. ve Fran. çev. Jacqueline Sublet), Dimaşk 1974, s. 13-14; Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. el-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman ve enbâüh ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâih* (nşr. Ömer A. Tedmürî), I-III, Beyrut 1998, I, 296-299; Safedî, *el-Vâfi*, IX, 478.

⁴⁰ Şerefüddin Hibetullah b. Sâid el-Fâizî (ö. 665 / 1257), tarihçilerin ekseriyeti tarafından Memlûkler döneminin ilk veziri kabul edilmektedir. Hayatı hakkında bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'*, s. 196; el-Mekîn Ebül-Mekârim Circis b. el-Amîd, *Ahbârü'l-Eyyübiyyîn* (nşr. Claude Cahen, *Bulletin D'Études Orientales*, XV [Damas 1955-57] içinde), s. 165-166; Yûnîni, *Zeylü Mir'ât*, I, 80-82; Baybars el-Mansûri, *Zübdetü'l-fikre*, s. 25.

gönderildi, uzun süre burada hapis kaldıktan sonra el-Melikü'z-Zahir Baybars zamanında boğularak öldürüldü.⁴¹

Liderleri tutuklanan bedevî Araplar, bir süre sessiz kaldılsa da, daha sonra tekrar harekete geçtiler. Bu defa da isyanın merkezi Saîd bölgesiydi. Bu bölgedeki Kus şehrinde⁴² harekete geçen isyancılar, valiyi öldürerek Memlûk idaresine baş kaldırmışlardı. Bunların üzerine gönderilen Candâr emîri (Emîrü candâr)⁴³ İzzeddin Aybek el-Efrem ani bir baskınla isyancıları bozguna uğrattı ve onları dağıtarak bölgede asayîşi sağladı (Şaban 660/Haziran-Temmuz 1262).⁴⁴ Daha önceki isyanda bedevî Araplar'a liderlik eden Aybek el-Efrem'in, daha sonra bu son isyanı bastırmak üzere görevlendirilmiş olması dikkat çekicidir. Onun söz konusu isyanı bastırmak üzere görevlendirilmesi, bölgeyi ve buradaki Araplar'ı iyi tanınmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Tespit edilen dördüncü isyan da yine aynı bölgede, yaklaşık otuz yıllık bir suskunluk döneminin ardından ortaya çıkmıştır. Bölgedeki bedevî Araplar'ın civardaki şehir ve köylerde bozgunculuk yapmaları üzerine, Sultan el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun'un (678-689/1280-1290), Saltanat naibi (Nâibü's-saltana)⁴⁵ Hüsameddin Toruntay'⁴⁶ seçkin emîrler

⁴¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIX, 439. Krş. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 16; İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-enâm fi târihi'l-İslâm* (nşr. Semir Tabbâre), Beyrut 1999, s. 223.

⁴² Kus, Saîd bölgesinin yükseklerinde ve Nil nehrinin doğusunda bulunan, canlı ticarî ve sosyal hayatı ile tanınan tarihî bir şehirdir. Geniş bilgi için bk. Şihabeddin Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I-VII, Beyrut 1995-1996, IV, 413; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 86-87; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 396-398.

⁴³ Emîrü candâr, maiyetindeki görevlilerle birlikte seferde ve mukim iken sultanların muhafazasının yanı sıra mevki sahibi ve siyasî suçluların cezalandırılması ve hapsedilmesi, gelen postayı devâdâr ve diğer görevlilerle birlikte sultana arz etmek gibi vazifeleri de üstlenen askerî vazife sahiplerindendir. Yüzler emîrlerinden seçilen emîrü candârın, tabilhâne emîrleri arasından tayin edilen bir de yardımcısı bulunurdu. Daha sonraları önemi azalınca düşük rütbeli emîrler de bu göreve tayin edilmeye başladı. Candâr emîrliği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 57; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 20, 46, V, 461; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 358-359; Ayalon, "Studies...-III", s. 63-64.

⁴⁴ İbn Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 128; Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsırî ed-Devâdâr, *Zübdetü'l-fikre fi târihi'l-Hicre* (nşr. Donald S. Richards), Beyrut 1998, s. 75-76; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXX, 58; Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 2, 471.

⁴⁵ Memlûkler Devletinde idarî teşkilat içerisindeki askerî görevlerin başında saltanat naipliği (niyâbetü's-saltana) gelmektedir. Kahire'de sultanın huzurunda görev yapan saltanat naibi, sul-

ve askerlerden oluşan bir orduyla Saîd'e gönderdiği rivâyet edilmektedir (Muharrem 689/Ocak 1290).⁴⁷ Söz konusu orduyla bölgedeki Kus şehri civarına gelen Toruntay'ın, buradaki isyancı Araplar'ın bir kısmını öldürdüğü, bir kısmını ise yaktığı nakledilmekte, önde gelen birçok isyancıyı esir alarak ve büyük miktarda ganimet elde ederek Kahire'ye döndüğü bildirilmektedir.⁴⁸ Ne var ki, bu sert bastırma şekli dahi bölgedeki Araplar'ın isyan çıkarma konusundaki azmini kırmaya yetmemiştir. Nitekim Sultan el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun'un ölmek üzere olduğu haberlerinin yayılması üzerine Saîd'deki bedevî Araplar'ın bir kez daha isyan etmek için harekete geçtikleri, bunun üzerine Saltanat naibi Toruntay'ın durumu tetkik etmek için bazı emîrleri bölgeye gönderdiği rivâyet edilmektedir.⁴⁹ Ancak, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivâyeti nakleden yegâne tarihçi olan Makrîzî, söz konusu olayın daha sonraki aşamalarıyla ilgili herhangi bir bilgi sunmamaktadır.

Bedevî Araplar, Seyfeddin Kalavun dönemindeki ayaklanmalarının ardından yaklaşık on yıl sonra Sultan el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un ikinci saltanatı (698-708/1299-1309) sırasında, yine Saîd bölgesinde bir kez daha isyan bayrağını açtılar. Onlara aradıkları fırsatı, 700 (1300) senesinde İlhanlı hükümdarı Gâzân'ın (694-703/1295-1304) Memlûkler'e saldırmak üzere harekete geçmesi ve Memlûk idarecilerinin bütün dikkatlerini bu olaya yönlendirmeleri vermişti.⁵⁰ Bu kargaşa ortamından istifade eden bedevî Araplar, bölgede çeşitli karışıklıklar çıkardıkları gibi yükümlü oldukları vergileri de ödemediler. Hadisenin

tanın ilgilendiği hemen her şeyle ilgilenen, onun tuğrasını koyduğu her türlü resmî evraka kendi imzasını atma yetkisine sahip fevkalade nüfuzlu ve bu yetkileriyle âdeta ikinci bir sultan gibiydi. Diğer taraftan Mısır ve Şam bölgesindeki büyük vilâyetlerin valilerine de saltanat naibi unvanı verilmekteydi. Saltanat naipliği görevi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 55-56; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 16-18, 24-25, V, 453-454; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 349-362; Ayalon, "Studies...-III", s. 57-58.

⁴⁶ Emîr Hüsameddin Toruntay (ö. 689 / 1290), el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun döneminin büyük emîrlerinden olup, onun saltanatı boyunca saltanat naipliği görevini yürütmüştür. Toruntay'ın hayatı hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 274-275; İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitâbi Vefeyât*, s. 94; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 180-183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 681-690*, s. 369-370.

⁴⁷ Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf b. Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XII, Kahire 1956, VII, 324.

⁴⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 167; Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 751.

⁴⁹ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 751; Saîd A. Âşûr, *el-Asru'l-Memâlikî*, s. 328.

⁵⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 914; Saîd A. Âşûr, *el-Asru'l-Memâlikî*, s. 328.

büyümesi üzerine dönemin veziri Emîr Şemseddin Sungur el-A'sar⁵¹ bir miktar askerle isyancıların üzerine gönderildi. Sungur el-A'sar, Saîd bölgesindeki birçok şehir ve köye ani baskınlar yaparak, bir kısmını kılıçtan geçirdiği isyancıları dağıtmaya muvaffak oldu. Buralardaki bütün silah, at ve develere el koydu. Aldığı bu tedbirler sayesinde bölgede sükûnet sağlandı ve bedevî Araplar tekrar vergilerini ödemeye başladılar.⁵² Memlûk tarihçisi ve devlet adamı Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325), kendisinin bu isyanı bastırmak üzere Sungur el-A'sar komutasında gönderilen orduyla Menfelût'ta⁵³ buluştuğunu, burada Araplar'ın ileri gelenlerini toplayarak belirlenen vergileri onlara bildirdiğini söylemekte, bu vergilerin tahsil edilmesiyle sükûnetin temin edildiğini de ilâve etmektedir.⁵⁴

Söz konusu isyan sonrasındaki sükûnet dönemi çok kısa sürdü. 701 (1301) senesinde yine aynı bölgede hareketlenmeler başladı. Bedevî Araplar, Saîd bölgesinde yol kesiyor, yükümlü oldukları vergileri ödemedikleri gibi buradaki bazı şehirlerde tüccarlardan kendi adlarına vergi topluyor, söz konusu şehirlerin valilerinin ikazlarına da kulak asmyorlardı.⁵⁵ İsyancılar, özellikle bu son iki ayaklanma girişiminde muhtemelen Sultan Muhammed b. Kalavun'un yaşının küçüklüğü nedeniyle idareye dönemin önde gelen emirlerinden Sarayağası (Üstâdâr)⁵⁶ Baybars el-Çaşnîr⁵⁷ ve Saltanat Naibi Sallâr'ın⁵⁸ hâkim olmaları-

⁵¹ Emîr Şemseddin Sungur el-A'sar (ö. 709 / 1309), Mısır'da vezirlik yapan ve Dımaşk'ta çeşitli önemli görevleri yürüten büyük emirlerdendir. Hayatı hakkında bk. İbnü's-Sukâî, *Tâîf Kitâbi Vefeyât*, s. 88-89; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 160; Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Düerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine* (nşr. Abdülvâris Muhammed Ali), I-IV, Beyrut 1997, II, 104-105.

⁵² Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 914.

⁵³ Menfelût, Saîd bölgesinde, Nil nehrinin batısında yer alan bir şehirdir. Geniş bilgi için bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 214; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 97; Sârimüddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir b. Dokmak, *Kitâbü'l-İntisâr li-vâsîti iki'dî'l-emsâr* (nşr. Carl Vollers), IV-V, Frankfurt 1992, V, 22.

⁵⁴ *Zübdetü'l-fikre*, s. 351.

⁵⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 920; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VIII, 149.

⁵⁶ Üstâdâr, saraydaki mutfak ve şarabhâne gibi sultana ait daireler (büyütâtü's-sultâniyye), buralardaki görevliler ve saray hizmetçilerini idare etmekle yükümlü olan görevli idi. Sayıları zamanla artan üstâdârların, büyük üstâdâr ("üstâdârü'l-âliye" veya "üstâdâr kebîr") denilen bir başkanları bulunur, bu büyük üstâdâr, "ümerâü mîin" veya "mukaddemü elf" diye tabir olunan en üst rütbedeki emirlerden seçilirdi. Çerkez Memlûkler döneminin ilk sultanı el-Melikü'z-Zahir Berkuk zamanında sultan memlûklerinin giderlerinin karşılanması ve hâs emlâkin idaresini üstlenen "ed-

nın⁵⁹ ve bu sırada İran Moğolları İlhanlılar'ın (654-754/1256-1353) Suriye bölgesi ve hatta Mısır'ı tehdit etmelerinin meydana getirdiği kargaşa ortamından cesaret alıyorlardı. Nitekim bazı tarihçiler, isyancıların liderlerine Memlûk idaresine hâkim bulunan emirlerin isimlerini verdiklerini, önde gelen iki lideri, Baybars el-Çaşnigîr ve Sallâr'a telmihte bulunarak Baybars ve Sallâr şeklinde isimlendirdiklerini söylerlerken,⁶⁰ bedevî Arap isyancıların, devlet yönetiminde sultanın söz sahibi olmaması ve iktidarın emirlerin ellerinde bulunmasından cesaret aldıklarına işaret ediyor olmalıdırlar. Yine, söz konusu dönemi müşahede eden tarihçilerden Nüveyrî de, bu fesat girişimlerinin İlhanlılar'la yapılan mücadeleyle birlikte yoğunlaştığına dikkat çekmektedir.⁶¹

Bedevî Araplar'ın devamlı isyan etmeleri, bu son isyanların içte ve dışta büyük sorunların yaşandığı bir döneme tesadüf etmesi ve isyancıların kendi liderlerine onların isimlerini vermek suretiyle ümerayı hafife almaları, Memlûk idaresinin sabrını taşırıyordu. Saîd bölgeindeki isyancılara büyük bir darbe vurmaya karar veren Memlûkler, öncelikle ulema ve

dîvânü'l-müfred" isimli dairenin ihdas edilmesi ve başına üstâdârın getirilmesi ile bu görevin ehemmiyeti artmıştır. Geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 38, 57-58, 61, 73; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 20-21, 31, 46, 49, 53, V, 457, VI, 201, 215, XI, 168-170; Makrîzî, *el-Hitat*, II, 222, 395, 396; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s. 106-107, 114-115; Amalia Levanoni, "Ustâdâr", *EP*, X (2000), s. 925.

⁵⁷ Daha sonra el-Melikü'l-Muzaffer lâkabıyla tahta da çıkan Baybars el-Çaşnigîr (ö. 709 / 1310), Türk Memlûkler döneminde sultanlık yapan ilk Çerkez asıllı emirdir. Biyografisi için bk. İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitâbi Vefeyât*, s. 57-58; Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr* (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr.), I-VI, Beyrut-Dimaşk 1998, II, 71-75; Makrîzî, *el-Hitat*, II, 417-418; Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars II", *DİA*, V (1992), s. 224.

⁵⁸ Sallâr (ö. 710 / 1310), Baybars el-Çaşnigîr ile birlikte Sultan el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'u baskı altında tutan ve idarede söz sahibi olan büyük emirlerdendir. Hayatı hakkında bk. İbnü's-Sukâî, *Tâli Kitâbi Vefeyât*, s. 89; Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 489-494; Muhammed b. Şakir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ* (nşr. İhsan Abbas), I-V, Beyrut 1973-1974, II, 86-89.

⁵⁹ Memlûk kaynaklarında söz konusu iki emirin küçük yaştaki sultanı baskı altında tutarak yönetime hâkim olmaları ile ilgili birçok kayıt mevcuttur. Bunlara örnek olarak bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 873, 875, II / 1, 44; a.mlf., *Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), I-VIII, Beyrut 1991, II, 535; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 165.

⁶⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 920; Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân* (nşr. Muhammed M. Emin), I-IV, Kahire 1987-1992, IV, 174; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 150.

⁶¹ Bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 14.

kadırlardan bu konuda gerekli fetvayı aldılar. Daha sonra bölgedeki valilere, isyancılarla karıştırlmamaları için bu bölgede sefer sırasında halkın kara veya deniz yoluyla yolculuk yapmasına mani olmalarını emrettiler. Bunların ardından yirmi tane yüzler emîri ve askerlerinden oluşan büyük bir ordu teşkil ettiler. İsyancıları yanıltmak için halk arasında söz konusu ordunun Şam bölgesine sefere çıkacağı şeklinde bir söylenti çıkardılar. 701 senesi Cemaziyelahir başlarında (Şubat 1302) yola çıkan orduya, karşılarına çıkan büyük-küçük, yaşlı-geç, zengin-fakir herkese karşı kılıç kullanmaları ve bütün mallara el koymaları şeklinde kesin talimat verildi.⁶² Söz konusu ordu üç kısma⁶³ ayrıldı. Üç koldan harekete geçen birlikler bir daire oluşturarak isyancıları ortalarına aldılar. Kaçma imkânı bulamayan isyancıların büyük kısmı öldürüldü. On binlerce at ve deve, yüz binlerce koyun ganimet olarak ele geçirildi. Yaklaşık üç ay süren seferin sonucunda, bölgede sükûnet sağlandı ve Memlûk ordusu Şaban sonlarında (Nisan) Kahire'ye geri döndü.⁶⁴ Bu sefer, bölgedeki bedevî Arap isyancılara çok büyük darbe vermişti. Makrîzî'nin ifadesine göre, Memlûk ordusunun oluşturduğu dairedeki bütün isyancılar katledilmiş, on bin civarında erkek tavsîf⁶⁵ edilerek öldürülmüştü. Memlûk askerleri, aksini söyleseleler de lehçelerinden bedevî Arap olduğunu tespit ettikleri herkesi kılıçtan geçirmişler, dağlardaki mağaralarda gizlenenleri dahi yakarak öldürmüşlerdi. Bütün bölge ceset yığınlarıyla dolmuştu. Memlûkler, bölgede kadınlar ve çocuklardan başka kimse kalmadığından, buralardaki şehirleri muhafaza edebilmek için esir alınanları serbest bırakmak zorunda kalmışlardı.⁶⁶ Memlûk ordusunun aşırı sert tavri, bu mücadeleden canlı kurtulabilen bedevî

⁶² Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 920-921; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 150-151. Krş. Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 174-175.

⁶³ Ordunun dört kola ayrıldığını söyleyenler de vardır. Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 920; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 175.

⁶⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 363-364; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 14. Makrîzî, alınan ganimetlerle ilgili daha farklı ve yüksek rakamlardan bahsetmekte, ayrıca ordunun Kahire'ye dönüş tarihini de 16 Recep (17 Mart) olarak tespit etmektedir (*es-Sülûk*, I / 3, 922).

⁶⁵ Tavsîf cezası, suçluyu kılıçla ikiye ayırmak şeklinde tarif edilmektedir. Bk. Müna Muhammed Bedr, "el-Ukûbât ve turuku tenfizihi min hilâli suveri'l-mahtûtâti'l-İslâmiyye mine'l-karnî's-sâbi' hatta'l-karnî'l-hâdi aşera'l-Hicrî (M. XIII-XVII)", *el-Mecelletü't-Târihiyyetü'l-Mısıriyye*, XLIII (2005), s. 321-322; Saîd A. Âşûr, *el-Müctemau'l-Mısri*, s. 111; Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993, s. 94 dn. 386.

⁶⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 921-922. Krş. Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 176-177.

Araplar üzerinde büyük tesir meydana getirmiş, onları silah taşımaktansa tespih ve misvak taşımayı tercih eden dindar ve fakir köylüler haline dönüştürmüştü.⁶⁷

Ne var ki, Memlûkler'in bu katı ve acımasız tavrı kısa vadede etkili olmuşsa da, bedevî Arapları mütemadiyen isyan etmekten alıkoymaya yetmemiştir. Bununla birlikte daha sonraki isyanlarda siyasî gayeler kadar, vergi ödememe, yol kesme ve yağma şeklinde kendini gösteren iktisadî hususlar da ön plana çıkmaya başlamıştır. Nitekim 713 (1313) senesinde Saîd bölgesinde meydana gelen hadiselerde de, bedevî Araplar'ın vergilerini ödemedikleri, yol kesmek suretiyle insanlara eziyet edip yağma yaptıkları görülmektedir. Bu hadiselerin duyulması üzerine Sultan Muhammed b. Kalavun'un söz konusu sene Recep ayında (Kasım) avlanmaya gidiyormuş görüntüsü vererek bölgeye sefer düzenlediği, bazı emîrleri görevlendirerek isyancıların kaçış yollarını kapattırıldığı rivâyet edilmekte, bunların ardından isyancıların çoğunun öldürüldüğü ve birçok esir alındığı da ilâve edilmektedir.⁶⁸ 731 (1331) senesinde, aynı bölgede meydana gelen olaylar da benzer özellikler taşımaktadır. Bu hadise de, olayları bastırmakla görevlendirilen bölgedeki bir valinin ani bir baskınla isyancıların çoğunu öldürmesiyle sonuçlanmıştır.⁶⁹

Söz konusu iki olayın ardından 754 (1353) yılına kadar devam eden süreç içerisinde kayda değer bir isyan girişimine rastlanmamaktadır. Ancak bahsedilen 754 (1353) senesinde Saîd bölgesindeki bedevî Arap isyanlarının en tehlikeli ve geniş alana yayılanlarından biri meydana geldi.⁷⁰ Bu son isyanın bu kadar büyük çaplı ve tehlikeli olmasının temelinde, Saîd bölgesindeki bedevî Araplar'ı devamlı gözetim altında tutan Sultan Muhammed b. Kalavun'un ardından iş başına gelen sultan ve devlet adamlarının bunları başıboş bırakması yatıyordu. Bu ilgisizlik, bölgedeki vali ve idarecilerin halk nazarındaki itibarlarının azalmasına neden olmuş, bundan cesaret alan bedevî Arap isyancılar kara ve deniz yollarını kesmeye, hatta buradaki devlete ait bazı işletmelere zarar vermeye başlamışlardı. İsyancıların başında bir kabilenin reisi olan Ahdeb lâkaplı Muhammed b. Vasil bulunuyordu. Ahdeb, Saîd bölgesinde kendisini sultan ilan etmişti. Bölgedeki valilerin zayıflığından istifade eden Ahdeb, bir

⁶⁷ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 363-364; Saîd A. Âşûr, *el-Asru'l-Memâlikî*, s. 329.

⁶⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 1, 129; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, IX, 36.

⁶⁹ Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 2, 335; Saîd A. Âşûr, *el-Asru'l-Memâlikî*, s. 329.

⁷⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 2, 914; Saîd A. Âşûr, *el-Asru'l-Memâlikî*, s. 329.

yandan rütbece onların üstündeymiş gibi hareket ederken, bir yandan da hâkimiyetini göstermek için hizmetlerini görmek üzere hacip, kâtip gibi görevliler tayin ediyordu. Söz konusu bölgede iktâ arazisi olan veya buradan gelir elde eden askerler dahi, bir sorunları olduğunda muhatap olarak devletin valilerini değil, onu almaya başlamışlardı. Olayların vahim boyutlara ulaştığının farkına varan Kahire'deki ileri gelen devlet adamları, Sultan el-Melikü's-Salih Selahaddin Salih'in (752-755/1351-1354) huzurunda büyük ümeranın da iştirak ettiği bir istişare toplantısı düzenlemek zorunda kaldılar (1 Şevval 754/30 Kasım 1353). Bu toplantıda, Emîr Şeyhû⁷¹ komutasında on tane yüzler emîri ve askerlerinin oluşturduğu bir ordunun isyancıların üzerine gönderilmesine karar verildi. Yine aynı toplantıda, düzenlenecek seferin Zilkâde ayında (Kasım-Aralık) gerçekleştirilmesi, ordunun kollara ayrılarak bir kısmının Saîd'deki çeşitli yerlere, bir kısmının Şeyhû komutasında Kus şehrine gitmesi, geri kalanların ise sultanla birlikte daha sonra hareket etmesi kararlaştırıldı.⁷² Sultanla birlikte daha sonra yola çıkacak olan grup, önceden harekete geçen Şeyhû komutasındaki orduya ihtiyaç halinde destek amacıyla hazır bekletilecekti.⁷³

Diğer taraftan, söz konusu hazırlıklardan haberdar olan Saîd bölgesindeki bedevî Araplar hemen önlem almaya koyuldular. Bir kısmı komşu ülkelere kaçarken, bir kısmı da daha önceden hazırladıkları barınaklarda gizlenmeye başladılar. Diğer bir grup ise bu sırada hac hazırlıkları yapan Mısır'daki hacı adaylarının arasına karışarak hacca gitmeye karar verdiler. Ancak bu durumun yetkililere bildirilmesi üzerine bunların bir kısmı yakalandı. Daha sonra, Emîr Şeyhû, hacı adaylarının arasına karışan bedevî Arapları yakalamak için hacıların konakladığı bölgedeki bütün çadırları kontrol ettirdi. Burada yakalananlardan isyana karışmış olanlar öldürüldü, diğerleri serbest bırakıldı. Bunların ardından önceden yola çıkması karar-

⁷¹ Seyfeddin Şeyhû en-Nâsîrî (ö. 758 / 1357), Türk Memlûkler döneminin en büyük emîrlerinden sayılmasının yanı sıra "el-emîrül-kebîr" unvanını alan ilk atabek olmasıyla da öne çıkmaktadır. Hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 531-536; Makrîzî, *es-Sülûk*, III / 1, 33-34; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 115-116; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 324-325.

⁷² Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 2, 908-909.

⁷³ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Vecîzü'l-keîâm fi'z-zeyl alâ Düveli'l-İslâm* (nşr. Beşşâr A. Maruf v.dğr.), I-IV, Beyrut 1995, I, 69.

laştırılmış olan birlikler yola çıktı. Sultan Selahaddin Salih ise, Cîze'de⁷⁴ bulunan devlet görevlileri ve Arap şeyhlerine, buradaki bedevî Araplar'ın gizlenmelerine müsaade etmemeleri talimatı verdikten sonra, yanındaki ümera ve ordu ile bu şehre gitti. Sultanla beraber hareket eden ümera, Cîze ve civarındaki köylere ani baskınlar yaparak buradaki bedevî Arapları gözaltına aldılar, bütün at ve silahlara da el koydular. Yöre halkından olanlar tespit edilerek serbest bırakılırken, yabancılar tutuklanarak hapsedilmek üzere Kahire'ye gönderildi. el-Vechûlbahrî'de⁷⁵ görevli bulunan emîre de, benzer işlemleri yapmak ve gerekli tedbirleri almak üzere talimat verildi. Bunların ardından, sultan ve beraberindeki ordu Behnesâ şehrine⁷⁶ gitti. Burada da isyancılara karşı sıkı bir takip yapıldı, bunların çoğu öldürüldü, bir kısmı esir alındı, şehirdeki at ve silahlara el konuldu. Diğer taraftan bunları gören Ahdeb, emrindeki isyancıları toparlamaya ve mücadele için hazırlamaya çalışıyordu. Civardaki çeşitli şehirlerde yaşayan bazı Arap kabileleri de onun saflarına katılmış, piyadeler hariç emrindeki süvarilerin sayısı on bini aşmıştı. İsyancıları samimi bir şekilde mücadele etmeye teşvik eden Ahdeb, onlardan bu konuda yemin aldıktan sonra Memlûk ordusunu beklemeye başladı. Bu sırada Asyût'a⁷⁷ ulaşan Şeyhû ise, isyancıların büyük bir kalabalığa ulaştıklarını duyunca, önce Kahire'den destek istedi. Ancak daha sonra bu adımın onun acizliği şeklinde yorumlanabileceği endişesiyle başkenttekilere desteğe gerek olmadığını bildirdi. Başka tedbirler almaya karar veren Şeyhû, öncelikle Asyût'tan ayrıldı. Daha sonra Ahdeb'in kabilesine düşman olan bir başka Arap kabilesini onlara karşı savaşmak üzere yanına çağırıldı. Bu Arap kabilesinden gelen silahlı grubun at ve silahlarına el koydurdu ve tamamını öldürttü. Böylece önemli bir potansiyel tehlikeyi bertaraf etmiş oldu. Şeyhû, bu esnada isyancıların yakındaki bir vadide

⁷⁴ Piramitleri ile ünlü Cîze, Saîd bölgesinde, Nil'in batısında yer alan bir şehirdir. Geniş bilgi için bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 200; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 98; İbn Dokmak, *el-İntisâr*, IV, 125-128; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 392; Makrîzî, *el-Hitat*, II, 205-206.

⁷⁵ el-Vechûlbahrî, Kahire'nin Akdeniz tarafında yer alan kuzey bölgesinin tamamına verilen isimdir. Geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 98-100; İbn Dokmak, *el-İntisâr*, V, 42 vd.; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 398-402.

⁷⁶ Behnesâ, Yukarı Mısır'da (Saîd) ve Nil'in batısında bulunan bir şehirdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 516-517; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 98; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 393; Makrîzî, *el-Hitat*, I, 237-238.

⁷⁷ Yukarı Mısır'da, Nil'in batısında bulunan ve Kahire ile Asvan arasında kalan tarihî bir yerleşim birimidir. Geniş bilgi için bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 193-194; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 395-396; Mustafa L. Bilge, "Asyût", *DİA*, III (1991), s. 543-544.

konuşlandıkları bilgisini alınca komutasındaki orduya savaşa hazırlanmaları talimatını verdi. Bu sırada civardaki emirlerden biri yüz kişilik öncü bir kuvvetle, bedevî Arap isyancıların öncü güçleriyle savaşa tutuşmuş, bu durumu da Şeyhû'ya bildirmişti. Söz konusu öncü Memlük birliği zor duruma düştüğü sırada Şeyhû imdada yetişti. Ustaca bir savaş taktiği uygulayan Şeyhû, orduyu çok hızlı hareket ettirmiş, vadide oluşan toz bulutu, rüzgârın da yardımıyla isyancıların hareket kabiliyetini kısıtlamıştı. Oluşan toz bulutundan etraflarını göremez hale gelen isyancılar, yanlışlıkla birbirlerine saldırmaya başladılar. Bundan da istifade eden Şeyhû komutasındaki Memlük ordusu, düşmanı büyük bir yenilgiye uğrattı. Çok sayıda isyancı öldürülürken, büyük miktarda ganimet elde edildi. Dağılan ve kaçan isyancılar, kendilerini takip eden Memlük birliklerinden kurtulmak için dağlardaki mağaralara saklandılar. Kaçanların bir kısmı yolda öldürüldü, bir kısmı esir alındı, mağaralara saklananlar ise yakılan ateşlerin dumanından boğularak öldüler. Bunlardan dışarı çıkanlar da kendilerini uçurumdan aşağı atarak intihar ettiler. Öldürülen isyancı sayısının fazlalığı nedeniyle bunları gömmek için çok sayıda çukur kazılmak zorunda kalındı. Bu büyük zaferin ardından Şeyhû, geri kalan isyancıları yakalamak için emrindeki ümerayı civardaki şehir ve köylere yolladı. Bu emirler çok sayıda isyancıyı öldürürken bazılarını da esir alarak Şeyhû'ya yolladılar. Birkaç gün süren bu takibin ardından, Saîd bölgesinde neredeyse hiç bedevî Arap kalmadı. Esir alınanların çoğu asılmak veya tavsit edilmek suretiyle öldürüldüler. Emîr Şeyhû, daha sonra öldürülmeyen iki bin kadar esirle birlikte Kahire'ye döndü. Bu esirlerin de sekiz yüz kadarı yolda açlık ve yorgunluktan öldü. Şeyhû'nun Kahire'ye dönmesinin ardından, tedbir olarak Saîd bölgesindeki valilere, bazı görevliler dışında buralarda yaşayan bütün bedevî ve çiftçilerin atlarını toplamaları talimatı gönderildi Üç ay kadar süren bu seferin sonucunda büyük miktarda ganimet alınırken, on binden fazla isyancı da öldürüldü. Ayrıca hapse atılan isyancılardan da çok sayıda ölen vardı. Ne var ki, isyancıların lideri olan Ahdeb kaçarak kurtulmaya muvafak olmuştu.⁷⁸

Savaştan kaçarak canını kurtarabilen Ahdeb, daha sonra sultana haber göndererek canının başışlanmasını istedi. Talebinin kabul edilmesi üzerine Kahire'ye gelerek sultanın

⁷⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 2, 909-915.

huzuruna çıktı. Kendisine hil'at verilerek, eskiden olduğu gibi kabilesinin şeyhliğini sürdürmesine müsaade edildi.⁷⁹

Ahdeb liderliğindeki bedevî Arap isyanına karşı, Memlûk idaresinin çok sayıda isyancının öldürülmesi, birçoğunun esir alınarak hapsedilmesi ve katı tedbirler uygulanması şeklinde verdiği sert tepki, beraberinde kesin sonuçlar da getirmiştir. Nitekim Makrîzî, söz konusu isyanın bu şekilde bastırılması neticesinde o tarihten sonra kara ve deniz yolunun emniyet altına alındığını ve bir daha yol kesme olaylarına rastlanmadığını söylemektedir.⁸⁰ En azından Türk Memlûkler döneminin sonuna kadar bu tür önemli bir ayaklanmanın veya bozgunculuk hareketlerinin tespit edilmemesi Makrîzî'yi doğrulamaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde bedevî Araplar'ın yine harekete geçtikleri ve yol kesme-yağma şeklinde bozgunculuk yaptıkları da burada ifade edilmelidir.⁸¹

Sonuç itibarıyla, Mısır'daki yerel halkın önemli bir kesimini oluşturan ve ağırlıklı bir şekilde Saîd bölgesinde yaşayan bedevî Araplar'ın, Memlûkler'e karşı daha ilk zamanlardan başlayarak isyan etmek suretiyle tavır aldıkları görülmektedir. Bazen ekonomik nedenler ön plâna çıkmaktaysa da, bu isyanların esas karakteri itibarıyla siyasî mahiyetli oldukları anlaşılmaktadır. Bu isyanların önemli bir hususiyeti de, çoğunlukla devlet idaresinde kargaşa veya belirsizliklerin olduğu dönemlerde ortaya çıkmış olmalarıdır. Nitekim ilk isyan el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek et-Türkmânî'nin tahta çıktığı ve Memlûkler Devletinin Suriye'deki Eyyûbî meliklerinden kaynaklanan dış tehditlerle uğraştığı bir döneme tesadüf etmiştir. Daha sonraki isyanların çoğunluğu da, el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun döneminde olduğu gibi sultanın ölmek üzere bulunduğu son zamanlarında ve el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un yaşının küçüklüğü nedeniyle iktidara hâkim olamadığı, ayrıca Moğol tehlikesinin baş gösterdiği dönemlerde meydana gelmiştir. Ele alınan son isyan da, Muhammed b. Kalavun'un ardından işbaşına geçen tecrübesiz sultanlardan el-Melikü's-Salih Selahaddin Salih döneminde büyük ümeranın sultanı pasif hale getirdiği ve aralarında nüfuz

⁷⁹ İbn Dokmak, *el-Cevheru's-semîn fi siyeri'l-hulefâ ve'l-mülûk ve's-selâtin* (nşr. Saîd A. Âşûr-Ahmed es-Seyyid Derrâc), Mekke 1982, s. 395; Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 2, 916; Sehâvî, *Vecîzü'l-keîâm*, s. 69-70.

⁸⁰ *es-Sülûk*, II / 2, 915.

⁸¹ Daha sonraki dönemlerde gerçekleşen bu tür hadiselerle ilgili olarak bk. Saîd A. Âşûr, *el-Müctemau'l-Mısırî*, s. 61-62.

mücadelelerin yapıldığı bir zamana rast gelmiştir. Dolayısıyla bahsedilen isyanların zamanlamalarını tesadüf olarak nitelendirmek mümkün değildir. Neticede bu isyanlar, özellikle bunların siyasî otoriteyi yıkmayı ya da pasif hale getirmeyi hedefleyenleri çok sert bir şekilde bastırılmış ve yerel halkın yönetime müdahil olmasına kesinlikle müsaade edilmemiştir.

Mısır Halkının Saltanat Değişiklikleri Karşısındaki Tutumu

Mısır halkı, özellikle ilk dönemlerdeki başta olmak üzere, Memlûk sultanlarının tahta çıkmalarına çeşitli tepkiler vermişlerdir. Bu tepkiler, bazen, bedevî Arap ayaklanmalarında olduğu gibi, isyan şeklinde kendini gösterirken, bazen de memnuniyetsizliğini ya da hoşnutluğunu belirtme şeklinde ortaya çıkmıştır. Halkın, ilerleyen zaman içerisinde saltanat değişikliklerine karşı bazen tepkisiz kalmayı tercih ettiği olmuştur da, aynı süreç içinde aksine ciddi tavır aldığı durumlar da söz konusudur. Dolayısıyla ilk dönemlerde saltanat değişikliklerinde belirleyici konumdan çok uzak olmakla birlikte daha aktif görünen Mısır halkı, daha sonraki dönemlerde genellikle pasif bir tutum benimsemiştir. Ancak halkın bahsedilen sonraki dönemlerde de zaman zaman saltanat değişikliklerine karşı olumlu veya olumsuz tepkiler verdiği ifade edilmelidir.

Türk Memlûkler döneminin ilk sultanları, tahta çıktıkları sıradaki bazı icraatlarıyla yerel halkın söz konusu vâkî veya gerçekleşmesi muhtemel tepkilerini dikkate aldıklarını göstermişlerdir. Nitekim Makrîzî'nin ilk Memlûk sultanı olarak kabul ettiği Şecerüddür, iktidarı ele geçirdiğinde halkın kalbini kazanmak amacıyla vergileri hafifletme yoluna gitmiştir.⁸² Daha önce temas edildiği gibi, Şecerüddür, Memlûkler'in hâkimiyetini kabullenmekte zorluk çıkaran halkın verebileceği tepkileri yumuşatmak amacıyla bu yolu tercih etmiştir.

Benzer bir hareket tarzı, el-Melikü'z-Zahir Baybars'ın tahta çıkışında da gözlenmektedir. Onun, Aynicâlût Savaşı'nın ardından Kahire'ye dönüş yolculuğu sırasında öldürülen el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz'un (657-658/1259-1260) yerine, henüz Kahire'ye varmadan sultan ilan edildiği, bu durumun başkentte resmen duyurulması üzerine halkın çok üzüldüğü ve büyük bir hayal kırıklığına uğradığı rivâyet edilmektedir. Halkın üzüntü ve endişesinin temelinde Moğollar'ı yenen muzaffer sultan Kutuz'un öldürülmesinin yanı sıra Baybars'ın

⁸² Bk. Muhammed b. Ahmed b. İyâs, *Bedâiu'z-zühûr fi vekâii'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Kahire 1982-1984, I / 1, 286; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 39.

mensup olduğu ve devamlı bir istikrarsızlık kaynağı olarak dikkati çeken Bahrî Memlûk grubunun⁸³ yeniden iktidarı ele geçirmesi de yatıyordu. Bu durumun farkında olduğu anlaşılan Sultan Baybars, saltanatının ilk günlerinde, tedbir olarak bir yandan kendi adamlarını önemli mevkilere yerleştirirken, bir yandan da halkın kalbini kazanmak için Kutuz zamanında konulan ağır vergileri kaldırmıştı.⁸⁴ Onun halkın kalbini kazanmak için aldığı bu tedbir işe yaramış, vergilerin kaldırılmasına çok memnun olan Kahire halkı, sabık sultan Kutuz'un dönüşü için gerçekleştirdikleri şehrin süslenmesi faaliyetlerine bu defa yeni sultanı karşılamak için öncekinden daha fazla ihtimam göstermeye başlamışlardı.⁸⁵

Hem Şecerüddür hem de Baybars'ın, halkın sempatisini kazanmak amacıyla vergileri hafifletmek veya bir kısmını tamamen kaldırmak şeklinde uyguladıkları tedbirler, her ikisinin de daha sonra isyan olarak ortaya çıkacak somut tehlikelerin farkında olduklarını gösterir mahiyettedir. Nitekim daha önce bahsedildiği gibi, Saîd bölgesinde meydana gelen bedevî Arap isyanları, onların endişelerinin yersiz olmadığını göstermiştir. Diğer taraftan, Baybars'ın iktidarı ele geçirdiği sırada Başkent Kahire'de meydana gelen ve esas itibarıyla Şiî karakterli olan küçük çaplı bir isyan da yeni idarenin sadece merkezin dışındaki bedevî Araplar'dan değil, bizzat merkezde ve saray hizmetinde çalışan toplumun alt katmanlarından sayılabilecek hademelerin (gulâm) başını çektiği bir grup tarafından da tehditlere maruz bırakılabileceğini ortaya koymaktadır. Kûrânî diye tanınan bir kişinin liderlik ettiği söz konusu isyanın, çabucak bastırıldığı, sorumluların ağır bir şekilde cezalandırıldığı da burada belirtilmelidir.⁸⁶

Muhtemelen Memlûkler'in siyasî hâkimiyetlerini tamamen kabul ettirmeleri nedeniyle, Baybars'tan sonra iktidara gelen sultanların tahta çıkışları esnasında halkın, genellikle tepkisiz kaldığı görülmektedir. Kahire gibi şehirlerde yaşayan halk, muhtemelen, Memlûkler'in bedevî Arap isyanlarına karşı gösterdikleri sert tavırdan etkilenmiş olmalıdır. Takkûş'un da

⁸³ Bahrî Memlûkler, Memlûkler Devletinin ilk yıllarından itibaren savaşlarda son derece disiplinli olan, ancak barış zamanlarında disiplinsiz ve maceracı tavırlarıyla hem idareyi hem de halkı bezdiren bir unsurdur (Irwin, *The Middle East*, s. 27).

⁸⁴ Bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXX, 15-16; Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 2, 437-438.

⁸⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 2, 438. Krş. İbn Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 77; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXX, 15.

⁸⁶ Söz konusu isyanla ilgili olarak daha geniş bilgi için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 2, 440; Aynî, *İkdü'l-cümân*, I, 270-271; Irwin, *The Middle East*, s. 44; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlîk*, s. 91.

ifade ettiği gibi, Mısır halkı iktidara kimin geldiğiyle ilgilenmekten ziyade siyasî istikrarın devamından yana olmayı kendi menfaatine daha uygun bulmuştur.⁸⁷ Halkın bu yöndeki arzusu, el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un ikinci defa tahta çıktığı sırada açıkça görüldüğü gibi, bazen onları tepkisizlikten vazgeçiren itici güç haline de gelmiştir. Nitekim tarihçiler, bahsi geçen sultanın Cemaziyelevvel 698 (Şubat 1299) tarihinde ikinci defa tahta geçmek üzere Kahire'ye gelişinin çok ihtişamlı olduğunu ve devlet ricalinin yanı sıra neredeyse bütün şehir halkının sultanı karşılamaya çıktığını özellikle belirtmektedirler.⁸⁸ Bu tarihçilerden İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1469) anlatımı, hem daha detaylı olması bakımından hem de halkın sultanı karşılama konusundaki coşkulu tavrının nedenlerine işaret etmesi açısından burada ayrıca zikredilmelidir. Tarihçi, halkın neredeyse tamamının işlerini bir kenara bırakarak tarif edilemeyecek ölçüde büyük bir sevinç ve coşkuyla Sultan Muhammed b. Kalavun'u karşılamaya çıktığını, Kahire ve Mısır'ı (Fustat) boydan boya süslediğini ve bu sevinç gösterilerini iki gün boyunca sürdürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca halkın bu karşılama merasimi esnasında sabık sultanlar el-Melikü'l-Adil Zeyneddin Ketboğa (694-696/1294-1296) ve el-Melikü'l-Mansur Hüsameddin Laçin'in (696-698/1296-1299) yakın adamlarına onların duyacağı bir şekilde müstezhî ve aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan çekinmediğini de ilâve etmektedir.⁸⁹ İbn Tağrıberdî'nin son ifadelerinden, halkın bu coşkusunun nedeni de anlaşılmaktadır. Bahsi geçen sabık sultanların, ümera arasında bitmek tükenmek bilmeyen çekişmeler ve doğal afetlerle geçen saltanat dönemlerinin,⁹⁰ halkı umutsuzluğa sevk ettiği, Kalavun ailesinden gelen Muhammed b. Kalavun'u kurtarıcı ve istikrarı sağlayabilecek bir sultan olarak kabul ettikleri görülmektedir. Halk bu düşünceyle onun tahta çıkışını desteklemiş ve önceki sultanların dönemlerinde yaşanan olumsuzlukların müsebbibi olarak gördüğü bazı kişileri açıkça tenkit etmekten de çekinmemiş olmalıdır. İbn Tağrıberdî'nin, halkın Muhammed b. Kalavun'a karşı beslediği büyük sevginin yanı sıra Kalavun hanedanından olmayan bir emîrin tahta çıkmasına rıza göstermediği ve saltanata mutlaka bu hanedana mensup birisinin getirilmesi

⁸⁷ *Târîhu'l-Memâlik*, s. 229.

⁸⁸ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 325-326; Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 872; Aynî, *İkdü'l-cümân*, III, 451; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 229; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 54-55.

⁸⁹ *en-Nücûmü'z-zâhire*, VIII, 116.

⁹⁰ Söz konusu iki sultanın dönemlerindeki hadiseler için bk. Yiğit, *Memlûkler*, s. 66-70; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 216-228; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 52-54.

gerektiğine dair kesin kanaati olduğu⁹¹ şeklindeki ifadeleri de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Baybars'tan Muhammed b. Kalavun'un ikinci saltanatına kadar geçen süreç içerisinde gerçekleşen taht değişikliklerine karşı kayda değer bir tepkisi bulunmayan halkın Muhammed b. Kalavun'a verdiği açık destek, daha sonra devam etmesi bakımından da dikkat çekicidir. Nitekim Muharrem 707 (Temmuz 1307) tarihinde, yönetimi fiilen ellerinde tutan Saltanat Naibi Sallâr ve Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr'in baskısından bunalan Sultan Muhammed b. Kalavun'un bu iki emîri devreden çıkarmak amacıyla giriştiği teşebbüsün sonuçsuz kalması üzerine, hadiseyi duyan halkın sultanın hayatından endişe ederek, onu korumak üzere bizzat olayların içinde yer aldığından bahsedilmektedir. Kaynakların bildirdiğine göre, söz konusu hadisenin duyulması ve bu iki emîr ve taraftarlarının sultanı öldürmek veya tahttan indirmek istedikleri şayiasının yayılması üzerine halk galeyana gelmiş, dükkânlarını açmayarak sarayın (Kal'atülcebel)⁹² alt kısmında toplanmıştı. Tarafların olayın büyümemesi için yaptıkları görüşmeler devam ederken, Kal'atülcebel'in altında toplanan halkın gittikçe kalabalıklaşması gerilimi artıran bir gelişme oldu. Kalabalık halk kitlesi, bu esnada, sarayın dışarıdan görülen bir noktasında sultanın bahsi geçen emîrlerin adamları tarafından muhasara altında tutulduğunu fark edince galeyana gelerek feryat etmeye başladı. Bunun ardından da has ahırların bulunduğu noktada toplanmış olan Sallâr ve Baybars el-Çaşnigîr'e mensup emîr ve askerlerin üzerine yürüdü. Bunu duyan Sallâr ve Baybars el-Çaşnigîr'in, halkı dağıtmak üzere bir emîr ve askerlerini yollaması ve bu birliğin onlara karşı zor kullanması kalabalığı daha da öfkelenirdi. Kalabalığın bir kısmı bu emîre saldırırken, geri kalanlar da onu taşlamaya başladı. Bu arada bütün halk kitlesi bir yandan sultana dua ederken bir yandan da ümeraya beddua ediyordu. Halkı dağıtmak üzere gönderilen emîr önce silah kullanmak istediye de,

⁹¹ *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 172.

⁹² Kal'a veya Kal'atülcebel, Eyyübî Devletinin kurucusu Selahaddin Eyyübî (567-589 / 1171-1193) tarafından inşasına başlanan, oğlu el-Melikü'l-Adil Seyfeddin (596-615 / 1200-1218) zamanında tamamlanan ve bu tarihten itibaren gerek Eyyübî ve gerekse Memlûk sultanlarının ikametgâhı olarak kullanılan saray-kaledir. Selahaddin Eyyübî'nin yeni bir başşehir kurmak amacıyla inşa ettirdiği kale, Kahire'deki Mukattam dağında bulunan bir tepenin üzerindedir. Daha geniş bilgi için bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 79-84; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, III, 368-374; Makrizî, *el-Hitat*, II, 201-207; Nasser O. Rabbat, *The Citadel of Cairo*, Leiden-New York-Köln 1995, s. 1-17, 50-282; Eymen Fuâd Seyyid, "Kahire", *DİA*, XXIV (2001), s. 174.

daha sonra olayların büyümesi ve kötü bir sonucun ortaya çıkmasından endişe ederek onları yumuşatmaya çalıştı. Uzun süren çabalarının sonucunda tarafların anlaşığı ve sultanın emniyet altında olduğu konusunda halkı ikna etmeye muvaffak oldu ve onların dağılmalarını sağladı. Oysa bu sırada taraflar görüşmelerini sürdürüyor ve sorumluları tespit edip cezalandırmaya çalışıyorlardı. Neticede anlaşma sağlandı ve sultanın yakın adamlarından sorumlu görülen birkaç emîrin Kahire dışına sürülmesi kararlaştırıldı. Daha sonra ümeranın talebiyle, halkı teskin etmek için sultanın da iştirak ettiği bir alay (mevkib) düzenlendi.⁹³

Sultan Muhammed b. Kalavun'un bu hadiseden önemli bir zarar görmeden kurtulabilmesi, muhtemelen yerel halkın ona sağladığı bu destek sayesinde. Ancak halkın bu desteğine ve olaylar çatışma çıkmadan sona ermesine rağmen genç yaştaki Sultan Muhammed b. Kalavun'un üzerindeki baskıların devam ettiği görülmektedir. Bu baskıya daha fazla dayanamayan ve tahttan feragat ederek Kerek şehrine gitmeye karar veren Muhammed b. Kalavun'un bu kararını uyguladığı sırada da halkın yine onu destekler bir tutum benimsediği anlaşılmaktadır. Nitekim hacca gitme bahanesiyle Ramazan 708 (Mart 1309) tarihinde Kahire'den ayrılan Sultan Muhammed b. Kalavun'u uğurlamak üzere büyük bir halk kitlesinin toplandığı, ümera ile sultanın arasına giren bu topluluğun aslında onun tahtı bıraktığını anlayarak büyük bir üzüntü içerisinde ağlaşığı rivâyet edilmektedir.⁹⁴ Ne var ki, daha önce sultanın zarar görmesine mani olmak için büyük bir gayret içerisinde giren halk, onun tahttan feragat etmesini sadece izlemek zorunda kalmıştır. Halkın bu konudaki pasif tutumunda, kısa bir süre önce ordunun bedevî Arap isyanları sırasında göstermiş olduğu sert tavrın önemli bir etkisinin bulunduğu düşünülebilir.

Yerel halkın, Muhammed b. Kalavun'un tahttan feragat etmesinin ardından el-Melikü'l-Muzaffer lâkabıyla tahta çıkan Baybars el-Çaşnigir'in (708-709/1309) döneminde yönetime karşı pasif direniş şeklinde nitelendirilebilecek bir tutum benimsediği görülmektedir. Nitekim Baybars el-Çaşnigir'in henüz saltanatının başlarında Nil nehrinin yeterli debiye ulaşmaması üzerine halkın bu durumu onun uğursuzluğuna hamlettiği ve meclislerde sultan

⁹³ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 1, 33-36; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 170-174. Krş. Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-düer ve câmiu'l-gurer*, VIII (nşr. Ulrich Haarmann), Kahire 1971, IX (nşr. Hans R. Roemer), Kahire 1960, IX, 147-148. Ayrıca bk. Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 231-232.

⁹⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 1, 43; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 176.

ve arkadaşı Sallâr'ı yeren, ihtiyaç duyulan suyun ancak Muhammed b. Kalavun sayesinde geleceğini ifade eden şarkılar söylemeye başladığı rivâyet edilmektedir.⁹⁵ Bu ve benzeri hareketlerin yaygınlaşması ve Sultan Baybars el-Çaşnigîr'in kulağına kadar ulaşması üzerine sultanın Kahire valisine emir vererek, bu tür hareketlerde bulunan kişileri tutuklattığı bildirilmektedir. Tutuklanan kişilerin sayısının üç yüze ulaştığı, çeşitli cezalara çarptırılan bu şahıslardan bir kısmının dilinin kesildiği de nakledilmektedir.⁹⁶

Bu sert cezalandırma şeklinin halkın yeni yönetime karşı tepki göstermesini engellemeyeceği anlaşılmaktadır. Nitekim yerel halkın, Sultan Baybars el-Çaşnigîr'in kendi memlûklerinden bir kısmına emîrlik payesi vermesini açıkça beyhude bir gayret olarak nitelemekten çekinmediği, bazı insanların alenen Baybars el-Çaşnigîr'e sövdüğü belirtilmektedir. Sultanla ilgili kötü ifadeler kullananlara ağır cezalar verilmesinin dahi bunları engelleyemediği, hatta daha da ileri gitmeleri sonucunu doğurduğu ilâve edilmektedir.⁹⁷ Kerek'te bulunan sabık sultan Muhammed b. Kalavun'un tekrar tahtı ele geçirmek için faaliyetlere başlaması, civardaki şehirlerin naiplerinin çoğunun onun tarafına geçmesiyle büyük bir güç kazanması ve bu durumun Sultan Baybars el-Çaşnigîr ve taraftarlarını zor duruma sokması,⁹⁸ halkın pervasızca hareket etmesinde muhtemelen büyük pay sahibidir.

Gelişen olaylar neticesinde bütün ümidini kaybeden Sultan Baybars el-Çaşnigîr'in tahttan feragat etmek zorunda kalması ve Kahire'yi terk etmek üzere yola çıkması esnasında meydana gelen hadiseler, Mısır halkının gösterdiği tepkinin boyutlarını tespit bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Ramazan 709 (Şubat 1310) tarihinde Baybars el-Çaşnigîr'in yakın adamları, askerleri ve hazineden aldığı paralarla birlikte saraydan ayrılacağı haberinin duyulması üzerine büyük bir halk kitlesi sarayın kapısına toplanmıştı. Topluluk, Baybars el-Çaşnigîr ve adamlarının görünmesiyle birlikte onları yuhalamaya ve ağır sözler sarf etmeye başladılar. Bunların sözlerinde ileri gitmeleri, hatta bir kısmının Baybars el-Çaşnigîr ve adamlarını taşlamaya başlamaları üzerine, askerler silah kullanmaya yeltenmişlerdi. Ancak

⁹⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 243-245; İbn İyâs, *Bedâiu'z-zühûr*, I / 1, 424-425.

⁹⁶ İbn İyâs, *Bedâiu'z-zühûr*, I / 1, 425.

⁹⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 1, 69-70; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 269, 270.

⁹⁸ Bu hadiselerin gelişimi için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 1, 56-69; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 244-268.

Baybars el-Çaşnigîr buna mani olarak, onlardan halkın üzerine para atmalarını istedi ve topluluk paraları toplamakla uğraşırken kendilerinin rahatça yola devam edebileceklerini söyledi. Ne var ki, bu önlem de halkı engellemeye yetmedi. Yerlere saçılan paralara itibar etmeyen halk, Baybars el-Çaşnigîr ve adamlarını takip etmeyi ve onlara ağır hakaretlerde bulunmayı sürdürdü. Bunun üzerine halka saldıran Baybars el-Çaşnigîr'in askerleri, bu teşebbüslerinde de başarılı olmadı.⁹⁹ Tarihçi İbnü'd-Devâdârî (ö. 736/1336'dan sonra), aslında halkın, Baybars el-Çaşnigîr Kahire'den ayrılmadan günler önce mütemadiyen Kal'atülcebel'in alt kısmında toplanarak onun aleyhinde ağır ifadeler sarf etmeye başladığını söylemektedir.¹⁰⁰ Olayların bu noktaya gelmesinde, daha doğru bir ifadeyle Baybars el-Çaşnigîr'in tahttan ayrılmak zorunda kalmasında halkın belirleyici olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, onların gösterdiği tepkinin, Baybars el-Çaşnigîr yönetimini yıpratıcı unsurlardan biri olduğu söylenebilir.

Kalavun ailesine, özellikle Sultan Muhammed b. Kalavun'a büyük bir sevgi beslediği anlaşılan Mısır halkı, söz konusu sultanın üçüncü defa tahta çıkmak üzere Kahire'ye gelişi sırasında yaptığı şenliklerle bu muhabbetini göstermişti. Sultan şehre girdiği sırada Müslümanlar ellerinde Kur'an-ı Kerîm, Hıristiyanlar İncil, Yahudîler ise Tevratlarla yollara dizilmiş ve sultana dualar etmişlerdi. Şairler ise sultanın dönüşünün şerefine şiirler yazmışlardı.¹⁰¹

Halkın büyük teveccüh gösterdiği Muhammed b. Kalavun, otuz iki sene civarında süren üçüncü saltanat döneminde (709-741/1309-1341) umutları boşa çıkarmayarak yönetimde ve sosyal hayatta bir istikrar sağlamaya muvaffak olmuştur. Ancak aynı şeyi kendisinden sonraki Çerkez Memlûkler dönemine kadar geçen süreç için söylemek mümkün değildir. Zira bu süreç içerisinde tahta çıkan ve tamamını Muhammed b. Kalavun'un oğulları ve torunlarının oluşturduğu sultanlar, genel itibarıyla yaşlarının küçüklüğü veya tecrübesizlikleri nedeniyle yönetime tam anlamıyla hâkim olamamışlardır. Oluşan boşluğu büyük ve nüfuzlu emîrlere doldurmuş, bunların arasındaki gruplaşma ve çekişmeler ise bir yandan siyasî ve sosyal

⁹⁹ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 1, 71; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 271. Krş.

¹⁰⁰ *Kenzü'd-dürrer*, IX, 187-188.

¹⁰¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fi'd-devleti't-Türkiyye* (nşr. Abdülhamid S. Hamdân), Kahire 1987, s. 204. Ayrıca bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 6; İbn İyâs, *Bedâiu'z-zühûr*, I / 1, 431-432.

istikrarsızlığa neden olurken, bir yandan da yönetimin Türkler'in hâkimiyetinden çıkarak Çerkezler'in eline geçmesine giden yolu açmıştır.¹⁰²

Memlûk toplumunun büyük kısmını teşkil eden yerel halk ise bu süreç içerisinde olayların seyircisi olmaktan başka bir şey yapamamıştır. Nitekim söz konusu süreç içerisinde tahta çıkan sultanların cülus merasimleri sırasında halkın kayda değer bir tepkisine rastlanmaması da bunu göstermektedir. Ancak, daha sonraki kısımda önemli örnekler çerçevesinde ele alınacağı gibi, ümera arasında yaşanan çekişmeler sırasında yerel halktan bazılarının olayların içinde yer aldığı da tespit edilmektedir. Ne var ki, onların buradaki rolü genellikle kendi inisiyatifleriyle değil, bazı emirlerin onları rakiplerine karşı kullanmasıyla ortaya çıkmıştır. Ayrıca onların müdahalesi, siyasî ve sosyal buhranın daha da derinleşmesine neden olduğu gibi, büyük ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

Bazı Savaşlarda ve Ümera Grupları Arasındaki Mücadelelerde Mısır Halkının Tutumu

Memlûkler yapısı itibariyle askerî karaktere sahip bir devlet kurmuşlardır. Dolayısıyla kendi toplumu ve İslâm dünyası nazarında siyasî meşruiyet sağlamak için ağırlıklı olarak bu özelliklerini kullanmışlardır. Nitekim daha önce bahsedildiği gibi, onların bir devlet olarak tanınmaları ve siyasî hâkimiyet tesis etmelerinin, Mansûra ve Aynicâlût Savaşları'ndaki parlak başarıları sonucunda gerçekleşmiş olması bu tespiti doğrulamaktadır. Diğer yandan, bu siyasî meşruiyet, Moğol istilası ile ortadan kaldırılan Abbâsî hilâfetinin Mısır'a taşınması suretiyle dinî meşruiyetle de takviye edilmiştir. Ayrıca, daha önce temas edildiği gibi, Memlûk sultanları ve idarecileri, dinî meşruiyetlerini sağlamlaştırmak için Mısır toplumu üzerinde önemli nüfuzu bulunan ve yönetimle halk arasında aracı rolü oynayan ulema sınıfından da istifade etmişlerdir.

Özellikle Türk Memlûkler döneminde parlak başarılarla imza atan söz konusu askerî güç, toplumun Memlûk idaresine karşı gösterdiği tutumun tespit edilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bahsedilen dönemde iktidara gelen Baybars, Kalavun ve Muhammed

¹⁰² Muhammed b. Kalavun'un ardından Çerkez Memlûkler dönemine kadarki süreç içerisinde gelişen hadiselerle ilgili olarak bk. Yiğit, *Memlûkler*, s. 82-94; M. Cemaleddin Sürûr, *Devletü Benî Kalavun fi Mısır*, Mısır 1947, s. 53-66; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlîk*, s. 299-321; Irwin, *The Middle East*, s. 125-151.

b. Kalavun gibi büyük sultanlar, ellerindeki askerî gücü, bir yandan Suriye bölgesindeki çeşitli yerlerde hâkimiyet kurmuş bulunan Haçlı güçlerini ortadan kaldırmak, diğer yandan da Aynicâlût'ta yedikleri büyük darbenin ardından yeniden toparlanıp ilerlemeye çalışan Moğollar'ı durdurmak için kullanmaktan çekinmemişlerdir. İşte bu noktada, gerek elde edilen büyük zaferler gerekse, az da olsa, yaşanan mağlubiyetler, Mısır toplumunu olumlu veya olumsuz birtakım tepkiler vermeye iten unsurlar olmuştur. Bu kısımda öncelikle, önemli örnekler vasıtasıyla söz konusu tepkileri ele alacağız.

Memlûk kaynaklarının Mısır halkının tutumuyla ilgili bilgiler verdikleri önemli savaşlardan birisi 680 (1281) senesinde İlhanlılar'la Humus'ta yapılmıştır. Kaynakların bildirdiğine göre, 680 (1281) senesinde İlhanlı hükümdarı Abaka (663-680/1265-1282) ordusuyla Suriye'ye girdi. Abaka, ordusunun bir kısmı ile Rahbe'yi¹⁰³ muhasara ederken, içinde Ermeniler ve Haçlılar'ın da bulunduğu ordunun geri kalan büyük kısmını kardeşinin komutasında Hama ve Humus üzerine gönderdi. Durumu haber alan ve bu sırada daha önce Suriye bölgesinde isyan etmiş bulunan bir emîrin itaatini arz etmesiyle rahatlayan Memlûk sultanı Kalavun ordusunu toplayarak Humus'a doğru hareket etti. Burada meydana gelen savaşta önceleri bozulan Memlûk ordusu daha sonra toparlanarak İlhanlılar'ı büyük bir yenilgiye uğrattı (14 Recep 680/29 Kasım 1281). Muzaffer olan Kalavun yanındaki Moğol esirleriyle birlikte ordusunu alarak önce Dımaşk'a, ardından Kahire'ye döndü.¹⁰⁴

Bu savaşın seyrine göre halkın farklı tepkiler verdiği görülmektedir. Nitekim savaş sırasında halkın namazlarda Memlûk ordusunun muzaffer olması için Kur'an-ı Kerîm okuyup, cami ve türbelerde dualar ettiği, ordunun savaşın başlarında bozguna uğradığının duyulması üzerine büyük bir korkuya kapıldığı rivâyet edilmektedir. Zafer müjdesinin ulaşmasına kadar korku içinde bekleyen halkın, bu son haberle birlikte şehrin her tarafını süslerle donattığı ifade edilmektedir. Sultan Kalavun'un Kahire'ye dönmesinin ardından da şehirde dolaştırılan Moğol esirleri seyretmek üzere bütün halkın sevinçle meydanlara toplandığı söylenmekte-

¹⁰³ Rahbetümâlikbintûk da denilen ve Fırat kıyılarında yer alan, Halep civarındaki bu bölge için bk. Yâkût, *Mu'cemül-büldân*, III, 34-35.

¹⁰⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 194-201; İmâdüddin İsmail b. Ali Ebül-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer* (nşr. Muhammed Azb v.dğr.), I-IV, Kahire 1998-1999, IV, 23-24; Fatih Yahya Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702 / 1303)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV (2007), s. 7-8.

dir.¹⁰⁵ İbn Tağrıberdî, sultanın dönüşü için Kahire'nin süslenmesinden bahsederken, böyle bir şenliğin uzun yıllardır görülmediğini, halkın Memlûk ordusunun muzaffer bir şekilde şehre gelmesinden duyduğu sevincin görülmeye değer olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶

Benzer sevinç gösterileri, Haçlılar'ın hâkim olduğu ve uzun süre alınamayan Akka'nın fethinden sonra da görülmektedir. Akka'ya hâkim olan Haçlılar'la Baybars zamanında yapılan anlaşmaya aykırı olarak, Şaban 689 (Ağustos-Eylül 1290) tarihinde buradaki Müslüman tüccarlara saldırıda bulunulması üzerine bu şehrin fethedilmesine karar verilmiş, ancak bu kararı uygulamak için yola çıkan Sultan Kalavun'un ani vefatı üzerine söz konusu teşebbüs akim kalmıştı. Kalavun'un yerine tahta çıkan oğlu el-Melikü'l-Eşref Halil (689-693/1290-1293) babasının başlattığı teşebbüsü devam ettirme konusunda kararlı davranmış, zorlu bir muhasaranın ardından 17 Cemaziyelevvel 690 (18 Mayıs 1291) tarihinde Akka'yı fethetmeye muvaffak olarak, bir asırdan fazla bir süredir burayı ellerinde tutan Haçlılar'a büyük bir darbe vurmuştu.¹⁰⁷ Suriye bölgesinde Haçlılar'ın elinde bulunan son şehrin alınması İslâm dünyasında büyük bir sevince neden olurken, Hıristiyan âleminde ise büyük bir üzüntüye sebep olmuştur.¹⁰⁸ Bu kadar önemli bir fethin Mısır halkı üzerindeki yansımaları da aynı büyüklükte olmuştur. Nitekim Makrîzî, Sultan Halil'in Kahire'ye girişinden günler önce şehirde şenliklere başladığını, şehrin daha önce rastlanmayan güzellikte süslerle donatıldığını, sultanın gelişle birlikte halkın büyük sevinç içinde eğlenceler düzenlediğini rivâyet etmektedir.¹⁰⁹ Yine bazı tarihçiler, dönemin şairleri tarafından bu fethin şerefine yazılan şiirlerin önemli bir kısmı-

¹⁰⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 696-697.

¹⁰⁶ *en-Nücûmü'z-zâhire*, VII, 306. Yapılan şenliklerle ilgili olarak ayrıca bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 207; Şâfi b. Ali el-Askalânî, *Kitâbü'l-Fazli'l-me'sûr min sîreti's-Sultân el-Melikü'l-Mansûr* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut 1998, s. 78-79.

¹⁰⁷ Bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 278-280; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, IV, 33, 34-35; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 171, 195-199; Nasıruddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali b. el-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-Târîhu İbni'l-Furât*, VII (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1942, VIII (nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin), Beyrut 1939, IX / 1 (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1936, IX / 2 (nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin), Beyrut 1938, VIII, 93, 110-113.

¹⁰⁸ Abdülkerim Özaydın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV (1997), s. 319; Muir, *The Mameluke*, s. 44-45.

¹⁰⁹ *es-Sülûk*, I / 3, 769. Krş. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VIII, 10.

nı nakletmek suretiyle hem söz konusu fethin önemine hem de bunun toplumun çeşitli kesimlerinde meydana getirdiği coşkuya işaret etmektedirler.¹¹⁰

Türk Memlûkler döneminde meydana gelen ve Memlûkler'in kazandığı savaşlar arasında, Mısır halkının verdiği tepki bakımından 702 (1303) senesinde İlhanlılar'a karşı yapılan Şakhab Savaşı ayrı bir yere konulmalıdır. Zira Memlûk tarihçileri, diğerlerinden farklı bir şekilde hem bu savaşı, Aynicâlût'u aşacak ölçüde bütün ayrıntılarıyla rivâyet etmekte, hakkında yazılan nesir ve manzum örneklerini neredeyse tamamıyla eserlerinde nakletmekte, hem de onun sonuçlarını ve ardından yapılan kutlamaları geniş bir şekilde anlatmaktadır.¹¹¹ Tarihçiler, kâtipler ve şairler gibi Mısır Memlûk toplumunun üst tabakalarının bu kadar önem verdiği söz konusu savaş karşısında halkın geri kalan kısmının benimsemiş olduğu tutum da buna paralel olmuştur. Ancak buna geçmeden önce, kısaca Şakhab Savaşı'ndan bahsedilmelidir.

Bilindiği gibi, Aynicâlût Savaşı ile başlayan Memlûk-Moğol mücadelesi, Moğollar'ın İran kolunu oluşturan İlhanlılar'ın Suriye üzerindeki emelleri nedeniyle uzun süre devam eden ve bazen soğuk bazen de sıcak savaş şeklinde cereyan eden Memlûk-İlhanlı nüfuz mücadelesine dönüşmüştür. Genellikle Memlûkler'in kazandığı bu savaşlar, Şakhab'la sona ermiştir. Her iki tarafta sultanlar değişmekle birlikte, Şakhab Savaşı'na kadar iki devletin birbirine karşı güttüğü düşmanca siyaset aynı kalmış, Gâzân'ın İlhanlı tahtına oturmasıyla Şakhab Savaşı'na giden süreç de başlamıştır. Daha sonra ele alınacak olan ve Şakhab'tan kısa bir süre önce meydana gelen Hâzindâr Savaşı'nda İlhanlılar'ın galip gelmesi ve bu sırada Memlûk tahtında oturan el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un büyük emîrlerin tahakkümü altında bulunması, Gâzân'ın beklediği fırsatı sağlayan gelişmelerdi. Gâzân önce elçiler yollamak suretiyle diplomatik bir manevra yapmış ve zaman kazanmayı amaçlamıştı. Bunun ardından önce naibini büyük bir orduyla Suriye'ye yollayan Gâzân, daha sonra kendisi de bu bölgeye hareket ederek Rahbe şehrine geldi, çeşitli faaliyetlerin ardından da geri döndü. Ancak naibi komutasındaki büyük bir ordu Suriye bölgesinde kalmaya devam etti. Diğer taraftan gelişmelerden haberdar olan Memlûkler, savaş için hazırlıklara başladılar. Bazı

¹¹⁰ Bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 280-282; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 200-208; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII, 114-118.

¹¹¹ Bk. Ayaz, "Şakhab", s. 25 vd.

küçük çaptaki çatışmaların ardından, Sultan Muhammed b. Kalavun'un başında bulunduğu Memlûk ordusuyla, Gâzân'ın naibinin komuta ettiği İlhanlılar, Mercüssuffer'de¹¹² bulunan Şakhab köyü civarında büyük bir savaşa tutuştular (2 Ramazan 702/20 Nisan 1303). Üç gün süren bu zorlu savaş Memlûkler'in kesin zaferi ile neticelendi.¹¹³

Memlûk-İlhanlı ilişkileri bakımından doğurduğu önemli sonuçlar bir tarafa bırakılırsa, bu savaşın her düzeydeki Memlûk toplumu mensupları üzerinde büyük etki yaptığı görülmektedir. Nitekim daha önce bahsedildiği gibi, bu savaşın öneminin farkında oldukları anlaşılan Memlûk tarihçileri eserlerinde ona geniş yer ayırırlarken, kâtip ve şairler de bu savaş için nesir ve manzum sanat eserleri sunmak konusunda oldukça cömert davranmışlardır. Meselâ bunlar arasından Nüveyrî, kendisinin de iştirak ettiği Şakhab Savaşı'nı bütün ayrıntılarıyla uzun bir şekilde nakletmesi ve onun hakkında yazılan nesir ve manzum halindeki yazı örneklerini de kısaltma yapmadan tam olarak kaydetmesiyle öne çıkmaktadır.¹¹⁴ Benzer bir tavır, Nüveyrî'nin muasırı İbnü'd-Devâdârî'nin eserinde de görülmektedir.¹¹⁵ Memlûk tarihçileri arasında, Şakhab Savaşı'nın gerçekleştiği dönemde yaşamış olan, ancak eserinin bununla ilgili kısımları günümüze intikal etmeyen Musa b. Muhammed b. Yahya el-Yusuffî'den (ö. 759/1358)¹¹⁶ istifade ederek bu savaşı bütün ayrıntılarıyla en geniş şekilde nakleden Aynî de (ö. 855/1451), gerek söz konusu savaşa ayırdığı yer bakımından, gerekse mevcut kaynaklarda bulunmayan bazı önemli bilgileri günümüze ulaştırması açısından burada özellikle zikredilmelidir.¹¹⁷

Memlûk toplumunun üst tabakasını oluşturan tarihçi, kâtip ve şairlerin dışında kalan yerel halkın Şakhab Savaşı sonrasında yaşadığı sevinç ve bunun için yaptığı kutlamalar da

¹¹² Mercüssuffer, Dimaşk'a bağlı nahiyelerdendir. Geniş bilgi için bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 101.

¹¹³ Bu savaşın öncesi, gelişimi ve sonucu ile ilgili geniş bilgi için bk. Ayaz, "Şakhab", s. 10-30.

¹¹⁴ Bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 31-56.

¹¹⁵ Bk. İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, IX, 89-100. Bu savaşla ilgili bazı nesir ve nazım örneklerine Safedî ve İbn Habîb'in eserlerinde de rastlanmaktadır. Bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, V, 86-89; Bedreddin Hasan b. Ömer b. Habîb, *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmî'l-Mansûr ve benih* (nşr. Muhammed M. Emin-Saîd A. Âşûr), I-III, Kahire 1976-1986, I, 248-252.

¹¹⁶ Bu tarihçinin eserinden günümüze sadece 733-739 (1332-1338) senelerine ait kısmı ulaşmış, bu kısım da Ahmed Hutayt tarafından 1986 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

¹¹⁷ Aynî, bu savaş için meşhur tarihi *İkdü'l-cümân*'da yaklaşık 52 sayfa (IV, 207-259) ayırmıştır.

dikkat çekicidir. Daha önce bahsedilen tarihçiler bu konuda da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Nitekim bunlara göre, muzaffer sultan Muhammed b. Kalavun, savaşın ardından ilk durağı olan Dımaşk'ta büyük şenlikler ve sevinç gösterileriyle karşılanmıştır.¹¹⁸ Buradan ayrılan sultan ve ordusunun Kahire'ye varmadan burada yapılan hazırlıklar ve vardıklarındaki karşılama töreni ise çok daha ihtişamlı olmuştur. Kahire'deki merasim ve şehrin süslenmesi ile ilgili faaliyetlerin 10 Ramazan'da (28 Nisan) zafer müjdesini ulaştıran emîrin gelmesiyle birlikte başladığı ve sultanın geldiği 23 Şevval'e kadar da yaklaşık 43 gün sürdüğü, hatta bundan sonra birkaç gün daha devam ettiği rivâyet edilmektedir.¹¹⁹

23 Şevval 702 (10 Haziran 1303) tarihinde, daha önce her tarafı süslerle bezenmiş olan Kahire'ye giren sultanın bütün ordusu ve beraberindeki Moğol esirleriyle birlikte şehri baştanbaşa geçtiği, bu alayın ve merasimlerin görülmemiş ölçüde ihtişamlı olduğu nakledilmektedir.¹²⁰ Bu şenlikleri daha da ayrıntılı anlatan Makrîzî, ümeranın yaptığı hazırlıkların yanı sıra halkın da en kıymetli eşyaları, mücevherleri ve ipekten kumaşlarla şehri süslediğini, sultanın geldiği sırada da onu karşılamaya çıktığını bildirmektedir. Hatta bu şenliklere verilen önemin büyüklüğü ve katılımın çokluğu nedeniyle, sultanın merasim boyunca geçtiği yerlerde bulunan evlerin kiralarının iki katına çıktığını da söylemektedir.¹²¹ İbn Tağriberdî, bunlara ilâve olarak, söz konusu şenlikler sırasındaki aşırı kalabalık ve gürültü nedeniyle insanların birbirlerini duymakta güçlük çektiğini ifade etmekte, ancak buna rağmen bütün halkın büyük bir memnuniyet ve sevinç içerisinde bulunduğunu belirtmektedir.¹²²

¹¹⁸ Konumuzun kapsamına girmeyen Dımaşk halkının bu tür siyasi hadiselerle verdiği tepkilere ayrıntılı bir şekilde temas etmek istemiyoruz. Ancak Moğol tehlikesini en yakın biçimde yaşayan Dımaşk halkının söz konusu savaş boyunca benimsediği tutum, Memlük ordusunu yönetenlerin değişik strateji ve kararlarına verdiği tepki ve zafer kazanılmasından sonra yaşadığı sevinç oldukça ilginç gözükmemektedir. Bunlarla ilgili geniş bilgi için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 374-375; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-düer*, IX, 83; Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebu Mâhim v.dğr.), I-XIV, Beyrut, ts., XIV, 25, 27, 28; Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 930-931, 931-932; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 163.

¹¹⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 31; Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 938.

¹²⁰ İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-düer*, IX, 88.

¹²¹ *es-Sülûk*, I / 3, 938-939.

¹²² *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 168.

Diğer taraftan muhtemelen Moğol istilasının Bağdat'ta meydana getirdiği tahribatı bilen Kahire halkının, zafer müjdesi daha önceden kendilerine bildirilmesine rağmen sultanın bununla görevlendirdiği emîrin birkaç gün gecikmesine verdiği tepki de burada zikredilmelidir. Nitekim söz konusu görevli emîrin elindeki yara nedeniyle yolda bir süre durmak zorunda kalması ve beklenen tarihte Kahire'ye ulaşamamasının halkta büyük bir endişeye neden olduğu, bundan dolayı dükkânların açılmadığı ve ekmek ve su fiyatlarının aşırı bir şekilde arttığından bahsedilmekte, bu emîrin gecikmeli de olsa şehre ulaşması üzerine endişelerin ortadan kalktığı ve bütün halkın onu karşılamaya çıktığı belirtilmektedir.¹²³

Ne var ki, daha önce bahsedilen ve Memlûkler'in parlak zaferler kazandığı savaşlardan, özellikle de Şakhab Savaşı'ndan sonra büyük sevinç yaşayan ve bu zaferleri kazananları bağrına basan Mısır halkının, mağlup olunan savaşların ardından ordu ve devlet ricaline karşı oldukça kötü davrandığı, hatta bunları aşağıladığı görülmektedir. Nitekim biraz sonra ele alacağımız Hâzindâr Savaşı'ndan sonraki durum bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Halkın söz konusu savaşın ardından vermiş olduğu tepkiye geçmeden önce bu savaştan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Kaynakların bildirdiğine göre, İlhanlılar'ın Şam bölgesine saldırmak üzere harekete geçtiğini öğrenen Sultan Muhammed b. Kalavun, 24 Zilhicce 698 (22 Eylül 1299) tarihinde Kahire'den yola çıktı, önce Gazze'ye, buradan da Dımaşk'a geçti. Sultan Dımaşk'tan ayrıldığında, Gâzân komutasındaki İlhanlı ordusunun da Hama ile Humus arasında bulunan Hâzindâr vadisine geldiği haberi ulaştı. Burada meydana gelen büyük savaşta Memlûk ordusu yenildi (28 Rebülevvel 699/23 Aralık 1299). Birçok büyük emîr bu savaşta hayatını kaybetti. Gâzân büyük ganimet elde ettiği savaşın ardından Humus ve halkın büyük korku içinde olduğu Dımaşk'ı da istila etti. Suriye bölgesinde kendini sultan ilan ettirdi ve adına hutbe okutturdu. Daha önce kendisine sığınmış olan bir Memlûk emîrini, yanına çok sayıda Moğol askeri bırakarak Dımaşk'a naip atadı, diğer bazı Memlûk emîrlerini de Suriye bölgesinin çeşitli şehirlerinde naip olarak görevlendirdi. Bunların ardından ordusuyla birlikte bölgeden ayrıldı.¹²⁴

¹²³ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 938.

¹²⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 328-329, 330-344; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, IV, 54, 55-56; Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 879, 882-895.

Memlûk ordusunun yaşadığı bu mağlubiyet, askerlerde yaptığı manevî tahribatın yanı sıra halkta da üzüntü ve infiale neden olmuştu. Nitekim Memlûk ordusunun savaşın ardından dağınık ve perişan bir vaziyette, çeşitli yollardan Kahire'ye ulaşmaya çalıştığı sırada halkın sözlü ve fiilî sataşmalarına maruz kaldığı,¹²⁵ ancak içinde buldukları kötü vaziyet nedeniyle karşılık veremeyerek yola devam ettiği nakledilmektedir.¹²⁶

Yaşanan büyük mağlubiyetin ardından ertesi sene (700/1300) bunun intikamını almak ve tekrar Suriye'ye girdikleri haberi ulaşan İlhanlılar'ı durdurmak için hazırlıklara başlayan Memlûk idarecilerinin bu amaçla halktan vergi talep etmeleri esnasında karşılaştıkları tepki de ilgi çekicidir. Nitekim Mısır ve Şam bölgesinde yaşayan halkın vergilerin aşırılığı nedeniyle idarecilere karşı sesini yükseltmeye başladığından bahsedilmektedir. Halkın yöneticilere ve askerlere hitaben Hâzindâr Savaşı'nı kastederek, daha önce Moğollar'dan kaçtıklarını şimdi ise kendi mallarına göz diktiklerini söyleyerek onları aşıladığı belirtilmektedir. Yöneticiler ve askerlerin bu sözlere karşılık vermeleri üzerine, halkın daha da cüretkâr bir şekilde, daha önce önlere kaçtıkları Moğollar'a gösterilen saygıyı niçin kendilerine de göstermediklerini sorduğu söylenmektedir. Bu tür tartışmaların daha da vahim bir hal alması üzerine Kahire'de, yerel halktan askerlerle konuşmaya kalkanların ağır bir cezaya çarptırılacağı şeklinde duyuru yapmak zorunda kalındığı rivâyet edilmektedir.¹²⁷

Mısır halkının buraya kadar verilen örneklerde görüldüğü gibi, Memlûkler'in yaptıkları savaşlarda bazen olumlu bazen de olumsuz bir tutum sergilemenin yanı sıra onların kendi aralarındaki hizip çatışmalarında da birtakım tavırlar gösterdiği anlaşılmaktadır. Genellikle devletin başında bulunan sultanın tecrübesiz veya yaşının küçük olduğu zamanlarda ortaya çıkan ümera arasındaki nüfuz mücadeleleri, meydana getirdiği kargaşa ortamı nedeniyle, yerel halkı da etkilemiştir. Dolayısıyla, daha önce de ifade edildiği gibi, istikrarın kendi menfaatine olduğunun bilincinde olan halk, bu çatışmalar sırasında kimi zaman, düzeni sağlayacağına düşündüğü grubu desteklemekten çekinmemiştir. Bununla birlikte halkın bu konudaki müdahalesini bazen bizzat mücadeleyi yürüten ümeranın teşvik ettiği de belirtilmelidir.

¹²⁵ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 344; Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 888; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 66.

¹²⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VIII, 124.

¹²⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, I / 3, 906-907; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 124, 125-126.

Türk Memlûkler dönemi, farklı memlûk gruplarının mücadeleleriyle ilgili birçok örneği içinde barındırmaktadır. Bu mücadelelerin çeşitli nedenleri vardır, ancak bunların başında, şüphesiz, Memlûkler Devletinin farklı yapısı gelmektedir. Bu farklılık onların saltanat anlayışlarında ortaya çıkmaktadır. İslâm tarihi boyunca hüküm sürmüş bulunan devletlerdeki genel yapının aksine Memlûkler'de saltanat, istisnalar bulunmakla birlikte bu yöndeki gayretlere rağmen veraset usulüne dayandırılmamıştır. Zira yeterli askerî güce ulaşan ve gerekli şartların oluştuğuna kanî olan büyük emîrlerin saltanatı ellerine geçirme gayretleri, verasete dayalı bir hanedan hâkimiyetinin ortaya çıkmasını engellemiştir.¹²⁸ Bu durumun ortaya çıkışında, bir memlûk olarak satın alındıktan sonra ümera sınıfına dâhil olan, siyasî başarılarıyla temayüz ederek tahtı ele geçirme muvaffakiyeti gösteren Memlûk sultanlarının köklü bir aileye mensup bulunmamaları ve yegâne gücü şahsî kuvvet ve nüfuzlarından almalarının etkili olduğunu düşünmek mümkündür.¹²⁹

Bazı istisnalar hariç tutulursa, Memlûk sultanlarının büyük çoğunluğunu, tahta çıkmadan önce güçlü ve nüfuz sahibi bir emîr olan kimselerin oluşturması tabîi kabul edilmelidir. Zira Memlûkler Devletinde askerî yapının doğal bir sonucu olarak, bu yapının tepesinde yer alan yüzler ve tabilhane emîrleri, maiyetlerinde istihdam ettikleri görevlilere bakıldığında küçük birer sultan görüntüsündeydiler. Kendilerine ait küçük birer ordu sahibi olan bu emîrler, aynen sultan gibi yanlarında kendilerine mahsus üstâdâr, meclis emîri (emîrû meclis)¹³⁰ gibi görevliler de istihdam ediyorlardı¹³¹ Dolayısıyla onlar zaten bir sultan gibi hayat sürdürüklerinden, şartlar müsait olduğunda devletin başına geçmeye anlayış bakımından hazırlardı. Bu müsait şartlar da, devletin başında tecrübesiz veya küçük yaştaki sultanların bulunduğu dönemlerde ortaya çıkıyordu. Ancak saltanata talip olanların veya perde arkasından sultanı

¹²⁸ Bk. Samira Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II (1984), s. 27-28; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 296; Yiğit, *Memlûkler*, s. 182.

¹²⁹ Ali Aktan, "Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX (1990), s. 272.

¹³⁰ Meclis emîri Sultan el-Melikü'z-Zahir Baybars tarafından devlet teşkilatında istihdam edilmeye başlayan önemli askerî görevlilerden biridir. Bu görevli sultanın iştirak edeceği toplantılarda gerekli hazırlıkları yapmak, protokolü düzenlemek, gündemi tespit etmek gibi vazifeleri üstlenmekle yükümlüdür. Meclis emîri hakkında geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'shâ*, IV, 18, V, 455; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VII, 183-184, 185; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 336; Ayalon, "Studies...-III", s. 59-60, 69.

¹³¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'shâ*, IV, 60.

yönlendirenlerin, daha uygun bir ifadeyle buna gücü olanların sayısının çok olduğu durumlarda gruplar arasında çatışmalar çıkmaya başlıyordu. Çalışmanın bu kısmında zikredilecek örneklerin seçildiği el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun sonrası dönemde yaşananlar da bu durumu yansıtmaktadır.

Muhammed b. Kalavun'un ardından Türk Memlûkler döneminin sonuna kadar geçen yaklaşık kırk üç yıllık süre içerisinde bu sultanın oğulları ve torunları tahta çıkmış, istisnalar bulunmakla birlikte bunların çoğu ya küçük ve genç yaşta olduğundan ya da saltanata ehil olmadığından idare nüfuzlu emîrlerin ellerine geçmiştir. Nitekim bahsedilen sultanın vefatından sonra tahta çıkan oğlu el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Ebûbekir (741-742/1341) dönemi-ne, güçlü emîrlerden Kavsûn¹³² ve Beştâk'ın¹³³ çekişmeleri damgasını vurmuştur.¹³⁴

Bu çekişmenin sonucunda galip gelen Kavsûn, yönetimde tek başına söz sahibi olmuş, sultanın çeşitli tasarruflarına müdahale etmeye başlamış ve bu nedenle sultanla arası açılmıştı. Bu esnada sultanın hasekî¹³⁵ ümerasıyla mevkiine uygun düşmeyen ilişkiler içine girmesi, Kavsûn ve taraftarlarının muhalefetine neden oldu. Elindeki gücü kullanan Kavsûn, kendisini destekleyen emîrlerle birlikte hareket ederek, Sultan Seyfeddin Ebûbekir'i tahttan indirdi, sultanın kardeşleri ve diğer yakınlarını sürgüne gönderdi, onun hasekîlerinden olan

¹³² Emîr Kavsûn (ö. 742 / 1342), el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un hasekîleri arasındaydı. Bu sultanın kızıyla da evlenen Kavsûn, Muhammed b. Kalavun'un ölümünden sonra da idaredeki etkinliğini devam ettirdi. Hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, IV, 136-141; Makrîzî, *el-Hitât*, II, 307-308; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, III, 154-155; Jo Van Steenberg, "The Amir Qawsûn, Statesman or Courtier? (720-741 AH / 1320-1341 AD)", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, III (ed. U. Vermeulen-Jo Van Steenberg), Leuven 2001, s. 449-466.

¹³³ Emîr Seyfeddin Beştâk da (ö. 742 / 1341) Muhammed b. Kalavun'un yakın adamlarındandır. Hayatı hakkında bk. Safedî, *el-Vâfi*, X, 142-144; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebih*, III, 31; Makrîzî, *el-Hitât*, II, 34-35; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, I, 271-272.

¹³⁴ Bu iki emîrin mücadelesiyle ilgili olarak bk. Irwin, *The Middle East*, s. 126-127; Ayaz, "Memlûk Sultanlarından Seyfeddin Ebûbekir ve Alaeddin Küçük Dönemlerinde (741-742 / 1341) Büyük Emîrler Arasındaki Mücadeleler", *Dinî Araştırmalar*, IX / 27 (2007), s. 252-254.

¹³⁵ Sultan memlûkleri içinde özel bir grubu oluşturan ve sarayda çeşitli hizmetlerde kullanılan hasekîler, sultanın en yakın askerleridir. Bunlar daha sonra emîrlik payesi verilerek terfi ettirilmektedir. Daha geniş bilgi için bk. İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik*, s. 115-116; Ayalon, "Studies...-I", *BSOAS*, XV (1953), s. 213-216; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 415-416; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâif ale'l-âsâri'l-Arabiyye*, I-III, Kahire, ts., I, 462-466.

emîrlerin çoğunu tutuklattırdı, Muhammed b. Kalavun'un oğullarından sürgüne gönderilmeyen beş yaşlarındaki Alaeddin Küçük'ü el-Melikü'l-Eşref unvanıyla tahta çıkardı (21 Safer 742/6 Ağustos 1341).¹³⁶ Kavsûn ve taraftarlarıyla, sultan ve yakın ümerası arasındaki bu mücadele esnasında Mısır halkının herhangi bir müdahalesi olduğuna dair bir kayıt tespit edilmemektedir. Bununla birlikte, Muhammed b. Kalavun ailesinin toptan sürgüne gönderilmesi ve Seyfeddin Ebûbekir'i destekleyen ümera grubunun hapsedilmesinin halkta büyük bir üzüntüye neden olduğu¹³⁷ şeklindeki rivâyetlerden, Mısır halkının söz konusu mücadele esnasında sultan ve beraberindeki ümera grubunu desteklediği anlaşılmaktadır.

Halkın söz konusu mücadele sırasındaki pasif tutumu, daha sonra Kavsûn ve grubuna karşı açık mücadele şeklinde aktif bir tepkiye dönüşecektir. Kavsûn'un, daha bu tepkiler aktif bir şekilde dönüşmeden halkın kendisine karşı tavır aldığı farkında olduğu ve bunu engellemeye çalıştığı da anlaşılmaktadır. Nitekim onun, sabık sultan zamanında hasekî ümerasından bazıları vasıtasıyla sultanla yakın ilişkilerde bulunan ve devlet işlerine müdahil olan yerel halktan bir sivil görevliyi ağır şekilde cezalandırdığı, Kahire sokaklarında, "Fitne çıkaran, kendisini ilgilendirmeyen işlere karışan ve sultanların aklını karıştıranların cezası budur," diye bağırarak bir münadî eşliğinde gezdirilmesini emrettiği¹³⁸ şeklindeki rivâyeti böyle yorumlamak mümkündür.

Diğer taraftan Kavsûn'un asıl endişesi, büyük emîrlar arasında kendisine muhalif olanların harekete geçmesi ihtimaliydi. Nitekim sultan memlûklerinin ona karşı isyan teşebbüsüne girişmesi bunun ilk işaretleridir. Ancak bu isyan teşebbüsündeki esas önemli nokta, daha önce pasif bir tutum içinde olduğu belirtilen yerel halkın da bu teşebbüsün içerisinde yer almış olmasıdır. Dolayısıyla Kavsûn'un çekindiği iki tehlike birlikte harekete geçmiştir. Bu

¹³⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 3, 567-570; Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe* (nşr. Adnan Dervîş), I-IV, Dımaşk 1977-1997, II, 204-206; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, X, 11-16; Ayaz, "Memlûk Sultanlarından Seyfeddin Ebûbekir...", s. 254-257.

¹³⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 3, 570; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, X, 16.

¹³⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 3, 572.

noktada söz konusu isyan girişimine bütün halkın değil harfûş (ç. harâfîş)¹³⁹ denilen yerel halkın alt tabakalarından belli bir grubun katıldığı da ifade edilmelidir.

Söz konusu isyan girişimine gelince, sultan memlükleri, kendilerini hizmetine almak isteyen Kavsûn'a karşı tepki göstermeye başlamışlar, Kavsûn'un ısrarlı tutumu karşısında onu ortadan kaldırmak üzere harekete geçmişlerdi. Onların bu hareketine yerel halktan çok sayıda kişi de katıldı.¹⁴⁰ 18 Rebiülahir 742 (1 Ekim 1341) tarihinde, Kal'atülcebel'de bulunan sultan memlüklerinin başlattıkları isyan girişimi, bunların Kale'nin dışında bulunan hoşdâşlarına da¹⁴¹ kendilerine katılmaları için haber göndermeleriyle tehlikeli bir hal almaya başladı. Olayları duyan Kavsûn, bu sırada düzenlenen alayda yanında olan büyük ümeranın kendisini desteklediğini görünce, önce olayları izlemeyi tercih etti. İsyancılar iki grup oluşturmaktaydı. Bir grup Kale'nin kapılarını kapatmış, silahların bulunduğu zeredhâneye¹⁴² girerek

¹³⁹ Harfûş, Memlükler zamanında büyük şehirlerde yaşayan ve halkın alt tabakalarından olan kimselere verilen isimdir. Memlük tarihçileri, hırsız, ahlaksız kimselerle, işsiz ve fakir pazarcılarının yanı sıra halktan fesat hareketleri ve ayaklanmalara katılanlara da bu ismi vermektedir. Bu kavramla ilgili daha geniş bilgi için bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmûd, "Harfûş", *DİA*, XVI (1997), s. 165-167.

¹⁴⁰ İbn Kâdi Şühbe, *Târîhu İbn Kâdi Şühbe*, II, 211.

¹⁴¹ Memlükler döneminde, memlükler arasındaki ilişkiler, kendilerini satın alıp yetiştiren ve baba gibi kabul ettikleri efendilerini ifade eden "üstâziyye" ve aynı üstâdın memlükleri olmaları bakımından kardeşlik olarak nitelendirdikleri "hoşdâşiyye" kavramları çerçevesinde şekilleniyordu. Hoşdâş kelimesi bazen "hocdâş" olarak da ifade edilirken, aynı efendinin hizmetindeki arkadaş anlamında kullanılmaktaydı. Hoşdâşlar da kendi aralarında ağabey anlamında "ağa" ve küçük kardeş manasına gelen "ini" şeklinde hiyerarşik bir taksimat yapıyorlardı. Ağalar, bu hiyerarşiye göre liderlik ettikleri inilerini koruyup gözetirlerdi. Hoşdâşlık son derece kuvvetli bir bağ olup, sultanların tahta çıkmasından, hal' edilmesine kadar birçok hadisede önemli rol oynuyordu. Bu kavramlarla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmed Abdürrazık, "el-Alâkâtü'l-üseriyye fi'l-mustalahi'l-Memlûki", *el-Mecelletü't-Târîhiyyetü'l-Misriyye*, XXIII (1976), s. 155 vd.; Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", s. 238-247; Saïd A. Âşûr, *el-Müctemau'l-Misri*, s. 30.

¹⁴² Zeredhâne veya silahhâne orduya ait silahların depolandığı, büyütâtü's-sultâniyye olarak isimlendirilen sultana mahsus depolardan biridir. Bunun dışında, her türlü içecek, ilaç vb.nin bulunduğu şarabhâne, giysilerin ve bunların yıkandığı malzemenin yer aldığı taşthâne, her türlü yatak ve çadır malzemelerinin bulunduğu firaşhâne, koşum takımları vb. malzemenin muhafaza edildiği rikâbhâne, mutfak malzemelerinin bulunduğu, bir mekânı değil müesseseyi ifade eden havâichâne ve ona bağlı matbahu's-sultânî, kös ve davul gibi bando aletlerinin bulunduğu tabilhânenen müteşekkil başka depolar da bulunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VIII, 221-228; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 9-13; İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübde*, s.

burayı talan etmişlerdi. Diğer grup ise Kale dışında bulunuyordu. Şahsına ait ahıra saldırıldığını öğrenen Kavsûn yanındaki ümera ve askerlerle birlikte harekete geçti. Bu kalabalık gruba mukavemet edemeyeceklerini anlayan isyancı sultan memlûkleri, mağlubiyeti kabul ederek kapıları açmak zorunda kaldılar. Görevliler bunların önde gelenlerinden sekiz memlûkü tutuklayarak Kavsûn'a teslim ettiler. Kavsûn bunlardan zeredhânenin kapısını açarak silahların talan edilmesine neden olan memlûkü tavsîit cezasına çarptırdı ve cesedini Kale kapılarından birine astırdı. Diğerleri ise ümeranın aracılığıyla sadece hapsedilerek cezalandırılmak suretiyle ölümden kurtuldular. Daha sonra isyancı sultan memlûklerinden yüz kadarı tespit edildi, bunların bir kısmı işkence ile öldürüldü, bir kısmı da sürgüne gönderildi. Halktan isyana katılan ve ikinci grubu oluşturanlardan da birçok kişi ağır cezalara çarptırıldılar.¹⁴³ Bu ağır cezalandırma biçimi, halkta ve sultan memlûklerinde Kavsûn'a karşı daha büyük bir nefretin oluşmasına yol açtı.¹⁴⁴ Nitekim Kavsûn, kendisine karşı oluşan bu düşmanlığın bedelini daha sonra meydana gelen ve kendisine düşman olan bu büyük kitlenin de müdahil olduğu olaylar sırasında tutuklanarak sahip olduklarını kaybetmek suretiyle ödeyecektir.

Sultan memlûkleri ve yerel halkın Kavsûn'a karşı hasmâne tutumunun yanı sıra bazı büyük emîrlerin önceleri gizlice daha sonra da açıkça ona karşı muhalefet etmeye başlaması, bu güçlü emîr ve taraftarlarını zor duruma soktuğu gibi devleti de her açıdan güç durumda bırakmıştır. Nitekim bir süre sonra silahlı mücadeleye dönüşen bu çekişme,¹⁴⁵ çalışmanın konusu bakımından da önem arz etmektedir. Zira Kavsûn'a karşı muhalefet eden ümera grubunun liderliğini üstlenen Ahır emîri (Emîrü ahûr)¹⁴⁶ Aydoğmuş en-Nasrî,¹⁴⁷ bu muhalefe-

124-126; Abdülmun'im Macid, *Nüzumu devleti selâtfînî'l- Memâlik ve rûsûmühüm fi Mısır*, I-II, Kahire 1979-1967, II, 15-41.

¹⁴³ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 3, 576-577; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 26-29; Ayaz, "Memlûk Sultanlarından Seyfeddin Ebûbekir...", s. 262-263.

¹⁴⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, II, 212.

¹⁴⁵ Kavsûn ve taraftarlarıyla muhalif grubun mücadeleleri hakkında geniş bilgi için bk. Ayaz, "Memlûk Sultanlarından Seyfeddin Ebûbekir...", s. 263-271.

¹⁴⁶ Önemli askerî görevliler arasında yer alan ahır emîri, kendisinin de ikametgâhı olan ve "el-istablu's-sultânî" denilen sultan ahır ve buradaki hayvanlardan sorumluydu. "Emîrü ahûr kebîr" denilen başkanları yüzler, diğer üçü tabihâne emîrlerinden seçilen dört emîr ahûr bulunur, nezaretleri altında birçok başka görevli de yer alırdı. Bu görev hakkında geniş bilgi için bk.

tin silahlı mücadeleye dönüştüğü sırada halkı da isyana teşvik etmiş, halkın bu mücadeleye dâhil olması çeşitli sosyal ve ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiştir.

İki grup arasında, halkın da müdahil olduğu mücadelenin fiiliyata dökülmesi, Kavsûn'un, kendisinin iktidara getirdiği Sultan el-Melikü'l-Eşref Alaeddin Küçük'e (742/1341) karşı Suriye bölgesinde başlayan muhalefet hareketinin başarı kazanarak Dımaşk'ı ele geçirmesi konusunda yakınında bulunan Aydoğmuş en-Nasırî gibi bazı emirlerin rolü bulunduğu kanaatine varmasıyla başladı. Yakınlarından bazılarının, şüphelendiği büyük emirleri bertaraf etmesi ve bunların yerine güvenebileceği kimseleri getirmesi hususunda Kavsûn'a telkinlerde buldukları duyulmaya başlayınca, Aydoğmuş ve birlikte hareket ettiği bazı büyük emirler, Kavsûn'un kendilerini hedef alacağını düşünerek, ortak hareket etmeye karar verdiler. Kanaatlerine göre, Kavsûn, kendi adamı olan Dımaşk naibinin Mısır'a gelmesinin ardından kendilerini bertaraf edecekti. Dolayısıyla daha önce davranıp, Kavsûn'u öldürmek ya da tutuklamak, bunlar mümkün olmazsa da Şam'a kaçmak üzere anlaştılar (28 Recep 742/7 Ocak 1342).¹⁴⁸

29 Recep (8 Ocak) sabahı Aydoğmuş, sultanın tabilhânesinden (et-tabilhânâtü's-sultâniyye)¹⁴⁹ kösleri çıkarttırarak, isyanın başladığını ilan ettirdi ve herkesi kendisine katıl-

Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 18-19, V, 461; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 337-338; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûn*, I, 174 vd.; Ayalon, "Studies...-III", s. 63.

¹⁴⁷ Alaeddin Aydoğmuş en-Nasırî (ö. 743 / 1342), el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'a mensup emirlerdendir. Ahır emirliği ve Dımaşk saltanat naipliği gibi önemli görevleri yürütmüştür. Biyografisi için bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, I; 652-654; Makrîzî, *el-Hitat*, II, 45; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 216; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, I; 250-251.

¹⁴⁸ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, II, 227.

¹⁴⁹ Daha önce bahsedilen sultana ait depolardan biri olan tabilhâne, mehterhâne veya bando takımı olarak da nitelendirilebilecek müzik aletlerine veya onların muhafaza edildiği yere denilmektedir. Tabilhanedeki müzik aletleri, kösler, davullar, ney, kaval gibi üflemeli çalgılar, zurna ve zilden müteşekkildir. Hükümdarlara mahsus alâmetler arasında da sayılan tabilhâne, Memlükler döneminde biri yatsı namazından sonra, diğeri sabah namazından önce olmak üzere günde iki defa çalınırdı. Sabah namazından önceki tabilhâne icrasına "devre" denirdi. Sultanlar sefere çıktıklarında tabilhâneleri de yanlarında bulundur, çadırının etrafında belirli zamanlarda çalınırdı. Tabilhânenin genel idaresi emîr aleme ait olmakla birlikte, işleri mihtârüt-tabilhâne denilen bando yöneticisi yürütürdü. Maiyetini de bu müzik aletlerini çalan müzisyenler oluştururdu. Tabilhâne hakkında daha geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV, 8-9, 13; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 316.

maya davet etti. Daha önce meydana gelen sultan memlûklerinin isyanındaki ağır cezalardan dolayı Kavsûn'a karşı kin dolu olan birçok memlûk ve halktan kimse de bu çağrıya uyarak Aydoğmuş'un etrafında toplandılar. Aydoğmuş, halk arasından bu isyana katılanları, Kavsûn'un ahırlarını talan etmeye teşvik etti. Böylece onun ve memlûklerinin hareket kabiliyetlerini kısıtlamak istiyordu. Bu çapulcular Kavsûn'un evini, ahırını, silah deposunu ve diğer müştemilatını talan ettiler. Bunlara mani olmak isteyen Kavsûn'un memlûklerini de hasekî ümerası ve memlûklerinin yardımıyla etkisiz hale getirdiler. Kavsûn'un memlûklerinden bazıları bu sırada olaylardan haberdar olan ve Kahire dışında bekleyen Dımaşk naibinin yanına gittiler. Ancak Aydoğmuş, onlar daha söz konusu naibe ulaşmadan bu emîre haber yollayarak, Kavsûn'un memlûklerini kabul etmemesini veya kendi memlûkleri ile karışmalarına mani olmasını istemişti. Böylece Kavsûn için bütün çıkış yolları kapanmış oldu. Başka çare bulamayan Kavsûn teslim olmak zorunda kaldı. Görevlendirilen emîrler onu Kal'atülcebel'in burçlarından birinde hapsedtiler. Bu sırada Kahire dışında bekleyen Dımaşk naibi yanındakiler ve Kavsûn'un memlûkleriyle birlikte, Aydoğmuş'la mücadele etmeyi ve kontrolü eline geçirmeyi düşündüyse de yanında bulunan Trablus naibinin buna muvafakat göstermemesi nedeniyle vazgeçmek zorunda kaldı. Aydoğmuş ise önce onu ve beraberindekileri iyi karşıladı. Ancak daha sonra isyancı emîrleri toplayarak, hem Kavsûn'u, hem de Dımaşk naibi ve beraberindeki emîrleri, hapsedilmek üzere İskenderiye'ye gönderme kararı aldırdı (29 Recep/8 Ocak).¹⁵⁰

Bu mücadeleye Aydoğmuş'un teşvikiyle halkın bir kısmının da katılması, vahim olayların yaşanmasını beraberinde getirmiş, bundan bizzat halkın kendisi büyük zarar görmüştür. Şöyle ki, Kahire'deki isyanı başlatan lider konumundaki Aydoğmuş'un kendi emellerine nail olmak için isyan sırasında yerel halktan birtakım çapulcuları, Kavsûn'un evi, ahır ve diğer müştemilatını yağmalamaya teşvik etmesi, sonrasında bu yağma ve talanın yayılmasına yol açmış, bu, hadiselerle ilgisi olmayan birçok masum insanın zarar görmesine neden olmuştu. Kahire'deki halkın bu kargaşa ortamı yüzünden büyük sıkıntılara maruz kalması, isyancı ümeranın da tepkisini çekmiş ve bundan sorumlu tuttıkları Aydoğmuş'u tenkit etmeye başlamışlardı. Şehirde yağmacılığın artması ve can güvenliğinin tehlikeye düşmesi sonucu, idareye hâkim olan ümera çok sayıda emîri bu çapulcuları engellemekle görevlendirmek

¹⁵⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 3, 588-590; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 40-44. Krş. İbn Dokmak, *el-Cevherü's-semîn*, s. 370-372; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, II, 228-229.

zorunda kalmış, bunların ağır cezalara çarptırılmasıyla olayların ancak önüne geçilebilmişti. Hatta tarihçiler Kavsûn'un evinden çalınan altın vb. kıymetli eşyaların büyük miktarlarda olması ve halkın elindeki altın miktarının çoğalması nedeniyle paranın değerinin düştüğünü söylerler.¹⁵¹

Halkın olayların içinde yer almasına göz yumulması, hatta teşvik edilmesi, idarî açıdan da sıkıntılara neden olmuş, meselâ Aydoğmuş, Kahire'ye tayin ettiği valiyi halkın baskısı nedeniyle değiştirmek zorunda kalmıştır. Tarihçiler, yeni Kahire valisinin Kavsûn'un memlûklerinin evlerini ve eşyalarını yağmalayan yerel halktan bazı kimseleri tutuklaması üzerine, bir kısım insanların Aydoğmuş'un yanına giderek, onu Kavsûn taraftarı bir vali tayin etmekle itham ettiklerini ve daha sonra yeni valiye saldırdıklarını söylemektedirler. Olayların büyümesi ve kan dökülmesi üzerine, Aydoğmuş'un söz konusu halk grubunun istediği bir kişiyi vali tayin etmek zorunda kaldığı rivâyet edilmektedir.¹⁵² Ne var ki, bu isteğin yerine getirilmesi de olayları durdurmaya yetmemiş, yerel halktan kalabalık bir grup daha sonra da çeşitli vesilelerle yağma ve talan hareketlerini sürdürmüştür.¹⁵³

Ümera grupları arasındaki mücadelelerde, halkın aktif olarak yer aldığı hadiselerden biri de, Türk Memlûkler döneminin en büyük emîrlерinden birisi olarak gösterilen Yelboğa el-Ömerî'nin¹⁵⁴ idareden uzaklaştırılarak öldürülmesi sırasında yaşanmıştır. Sahip olduğu konuma ve elindeki güce çok güvenen Yelboğa el-Ömerî'nin, kendi memlûklerine, hatta bunlar arasından yüzler emîrliği gibi en üst rütbeye terfi ettirdiği emîrlere karşı aşırı sert davranması

¹⁵¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 3, 591-593; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 44-46.

¹⁵² Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 3, 594-595; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 51.

¹⁵³ Bu olaylarla ilgili örnek olarak bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, II / 3, 598, 599, 603; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 55, 56, 60-61.

¹⁵⁴ Yelboğa el-Ömerî (ö. 768 / 1366), kendisini yetiştiren üstadı el-Melikü'n-Nasır Hasan b. Muhammed b. Kalavun'un ikinci saltanatı sırasında (755-762 / 1354-1361) yüzler emîrliği rütbesi ve ardından meclis emîrliği görevine getirilmiştir. Konumunu ve sahip olduğu çok sayıda memlûğün gücünü değerlendiren Yelboğa, el-Melikü'n-Nasır Hasan'ı tahttan indirmiş ve bundan sonra, öldürüldüğü 768 (1366) senesine kadar idarenin yegâne hâkimi olarak Memlûkler Devletinin mukadderatını elinde tutmuştur. Hayatı hakkında bk. İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebîh*, III, 300-301; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 270-272; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 305-306; Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emîrlерinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768 / 1366) ve İdaredeki Nüfuzu", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XVI / 1 (2007), s. 81-100.

onların isyan etmesine neden olmuş, bu isyanın neticesinde söz konusu emîr önce hapsedilmiş, daha sonra da feci şekilde katledilmiştir.¹⁵⁵

Yelboğa'nın bu isyan sonucunda, kendisini destekleyenlere ve elindeki önemli silah gücüne rağmen mağlup olması, isyancı grubun büyük bir halk desteğine sahip olmasına bağlanmaktadır. Makrîzî, iki grup arasında çatışmalar devam ederken, bütün dükkânlar kapatıldığı için Kahire'de ticaretin durma noktasına geldiğini, halkın Yelboğa'ya karşı savaşan içlerinde Sultan el-Melikü'l-Eşref Zeyneddin Şaban'ın da (764-778/1363-1376) yer aldığı grubu desteklemek için, mücadelenin yapıldığı Nil sahilinde toplandığını söylemektedir. İsyancı grubu destekleyen halkın, bir yandan onların muzaffer olması için dua ederken, bir yandan da bu grup için sancaklar hazırladığını söyleyen Makrîzî, bunların, Yelboğa ve taraftarlarıyla alay ederek onların maneviyatlarını bozmaya çalıştığını ifade etmektedir. Tarihçi, mücadelenin sonucunda teslim olmak zorunda kalan Yelboğa'nın evine giderken, halk tarafından ağır hakaretlere maruz bırakıldığını ve taşa tutulduğunu da ilâve etmektedir.¹⁵⁶ Yelboğa'nın halk tarafından seilmeyen bir kişi olması,¹⁵⁷ isyancı grubun desteklenmesi bakımından önemli bir etken olmuştur. Ümera grupları arasındaki mücadelelerde halkın tutumuyla ilgili seçilen bu son örnekte, gruplardan herhangi birinin teşvik edici rolüne işaret edilmemiştir. Buradan halkın tamamen kendi inisiyatifiyle olaylara karıştığı sonucu çıkarılabilir.

Sonuç

Farklı etnik menşee, coğrafya ve kültürden gelen Memlûkler'in, disiplinli ve büyük bir askerî güce sahip olmalarına rağmen Mısır ve Suriye gibi büyük bir coğrafî alanda siyasî hâkimiyet kurmaları kolay olmamıştır. Bu coğrafyada bulunan yerel halk, Eyyûbîler ve daha önce kurulan devletlerde benzer tecrübeleri yaşamış olmakla birlikte, ilk zamanlarda, kendilerinden her açıdan farklı olan Memlûkler'in yönetimini benimsemekte zorlanmışlardır. Bu konuda Memlûkler'in kendilerini toplumdan tecrit etmelerinin yanı sıra onların kölelik geçmişleri de etkili olmuştur. Ancak Mansura ve Aynicâlût Savaşları'nda elde edilen parlak zaferler,

¹⁵⁵ Bu hadiseyle ilgili geniş bilgi için bk. Ayaz, "Yelboğa", s. 92-93.

¹⁵⁶ *es-Sülûk*, III / 1, 135, 136. Krş. Zeyneddin Abdülbasit b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî el-Malatî, *Neylû'l-emel fî zeyli'd-Düvel* (nşr. Ömer A. Tedmürî), I-IX, Beyrut 2002, I, 391.

¹⁵⁷ İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III, 306.

hâkimiyetlerini kabul ettirme konusunda Memlûkler'in işini kolaylaştırmış, Abbâsî hilafetini Mısır'a taşımaları ve halkın saygı duyduğu ulemayı aracı olarak kullanmaları da meşruiyetlerinin pekişmesini sağlamıştır.

Memlûk idaresine direnç gösteren yerel halkı temelde iki gruba ayırmak gereklidir. Bu gruplardan birincisini teşkil eden bedevî Araplar Mısır'ın kırsal bölgelerinde yaşayan halk kesimidir. Bunlar tepkilerini isyan etmek suretiyle göstermişler ve uzun süre Memlûk idaresini kabullenmemişlerdir. İkinci grubu oluşturanlar ise Kahire ve Fustat gibi şehirlerde yaşayanlardır. Bunlar, muhtemelen bedevî Arap isyanlarına yönetimin verdiği sert tepkiden ürkerek isyan etmemişler, ancak saltanat değişiklikleri, bazı savaşlar ve ümera grupları arasındaki çekişmeler gibi siyasî hadiseler karşısında olumlu ya da olumsuz birtakım tavırlar sergilemekten de çekinmemişlerdir.

Birinci grubu oluşturan ve köle kökenli oldukları için başlangıçta Memlûkler'i küçük gören bedevî Araplar, Türk Memlûkler döneminin neredeyse tamamını kapsayan bir süreç içerisinde gerek bahsedilen nedenle gerekse başka bazı sebeplerle devamlı isyan çıkarmışlardır. Yukarı Mısır'da (Saîd) yoğunlaştığı görülen bu isyanlar millî karakterlerini ele alınan dönemin sonlarına kadar korumuştur. Nitekim 754 (1353) senesinde meydana gelen son isyan sırasında dahi bu nitelik kendisini göstermiş, isyanın lideri Ahdeb Saîd bölgesinde kendisini sultan ilan etmiştir. Memlûk idaresinin bu isyanlara karşı sergilediği, kimi zaman aşırıya kaçan sert tavır, kısa vadede etkili olmuşsa da, uzun vadede yeni isyanların çıkmasını engelleyememiştir.

İkinci grubu oluşturan ve şehirlerde yaşayan halk ise isyan etmek yerine daha farklı bir tutum benimsemiştir. Çeşitli siyasî hadiseler karşısında bazen pasif bazen de aktif bir tavır alan şehirlerde yaşayan halk kesimi, bazı Memlûk araştırmacılarının da ifade ettiği gibi, siyasî istikrarın devamını kendi menfaati açısından daha uygun bulmuştur. Bu amaçla saltanat değişiklikleri ve ümera grupları arasındaki çekişmelerde, istikrarı sağlayacağını düşündüğü sultan veya grubu desteklemeyi tercih etmiştir. Ancak onların destek ya da hoşnutsuzluğunu belirtme şeklinde ortaya çıkan siyasî tepkileri, olayların gidişatında asıl belirleyici unsur olmamıştır. Bunda, yönetimin önemli bütün noktaları ve silah gücünün askerî sınıfın elinde bulunmasının büyük rolü vardır.

Kazanılan veya kaybedilen savaşlar sonrasında Mısır halkının sergilediği tavırlar, yönetimi tekelinde tutan Memlûkler'le yerel halk arasındaki ilişkilerin mahiyetini anlamak bakımından oldukça aydınlatıcıdır. Nitekim kazanılan savaşlardan sonra Memlûkler'i bir anlamda bağrına basıp alkışlarken, kaybedilen savaşlardan sonra onları aşağılamaları, Mısır halkının ancak güçlü olduğunda ve kendilerini koruma görevini yerine getirdiğinde Memlûk idaresinin arkasında durduğu şeklinde yorumlanabilir. Bir başka ifadeyle, Memlûkler güçlü olduklarında yerel halktan saygı görmüşler, Hâzindâr Savaşı'nda olduğu gibi zor duruma düştüklerinde tam tersi bir tavırla karşılaşmışlardır. Ancak bu konuda, yönetimi tamamen kendi tekelinde tutan ve oluşturduğu askerî aristokrasinin halkla ilişkilerini sınırlayan Memlûkler'in sorumluluğunun bulunduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Sonuç itibarıyla, Memlûk toplumunun büyük kısmını oluşturan yerel halk, Türk Memlûkler dönemi boyunca meydana gelen siyasî hadiselerle karşı, bazen isyan çıkarmak, bazen de memnuniyetini veya hoşnutsuzluğunu göstermek suretiyle çeşitli tutumlar sergilemiştir. Ancak bu tutumlar hadiselerin gidişatında, kimi zaman etkili olsa da belirleyici olmaktan uzak kalmıştır. Nitekim isyanlar Memlûk idaresi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış ve yönetimin otoritesinin sarsılmasına müsaade edilmemiştir. İsyanların dışındaki olumsuz tepkilere bazen müsamaha gösterilmiş, bazen de zor kullanılarak bunların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Özellikle ilk dönemlerde halkın muhtemel tepkileri daha fazla dikkate alınmış, vergi indirimleri veya iptalleri gibi tedbirlerle halkın sempatisini kazanma yolu tercih edilmiştir.

The Attitude of Egyptian People to Political Events

During Turkish Mamluks Period

Citation / ©-Ayaz, F. Y. (2007). The Attitude of Egyptian People to Political Events During Turkish Mamluks Period. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 7 (1), 45-94.

Abstract- Memluk society is composed of two fractions: the military aristocracy which held important positions in the state, and the general public with various social strata and which is distinguished from the former in ethnic background. There was no fusion between these two divisions with minor exceptions. In other words, the military aristocracy held the monopoly of administration and did not allow public to enter into this realm. Therefore, there occurred an important gap between these two groups which were essentially created by the military aristocracy. Despite to this gap, because of their powerful military organization and great victories in the wars against Crusades and Mongols which subsequently led native people to sympathise with Mamluk administration, Mamluks managed to rule these people who were different from them in various ways such as ethnicity, cultural and social, for more than two and half century. In the mean time, they also took advantage of the mediating role of the ulama which had the influence over the public in these matters. The Turkish Mamluk period, which constitute more than a century of the whole Mamluk period, attracts more attentions because of the fact that the challenging process of the establishment of the state, the formation of the administrative body, and the settlement of the governmental power took place in this period. Thus, it is important to investigate public responses to the salient developments during the Turkish Mamluk period, in which important victories were achieved in the struggles against Mongols and Crusaders. Somehow, remarks by the scholars to such kind of social events in the studies of Turkish Mamluks are scarce both in our country and in foreign countries. Thus, this study should be regarded as one of the attempts to fill this gap in this area. In this study, we investigated in depth the Badawi Arab revolts as part of the first public reactions. Secondly, the reactions by local public, which constitute the majority of the Egyptian society, against such political events as crowning ceremony (culûs), some wars and conflicts among the umara have been examined in the light of a number of historical episodes. Since the reactions of the public towards governors in general require a more comprehensive study, we limited our survey to the public reactions towards political events only. Secondly we also limited our study to the period of Turkish Mamluks and the reactions of the Egyptian people, in that period.

Keywords- Mamluks, Turkish Mamluks, Native Egyptian People, Badawî Arabs, Revolts, Attitude.